

Ս. ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ

Գ Ե Տ Ա Շ Ե Ն

•Պեղի երկիր• մասնագիր, թիվ 2

ՍԱՆԴԵԼ ԿՈՐԱՊԿԵՏՍԻԱ

Գ Ե Տ Ա Շ Ե Ն

ԵՐԵՎԱՆ-1992

Գիրքը նվիրվում է Հայաստան երկրի մի անկյան՝ փառապանծ Գեոաշենի համար իրենց կյանքը նվիրաբերած նահատակների

ՍԻՄՈՆ ԱԶԻԿԳՅՈՋՅԱՆԻ
ԹԱԹՈՒԼ ԿՐՊԵՅԱՆԻ
ԱՐԹՈՒՐ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆԻ
ՎԱԼԵՐԻ ՆԱԶԱՐՅԱՆԻ
ԶԱՐԶԱՆԴ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆԻ

և այլոց անմար հիշատակին:

Մատենագրական աղբյուրների, արխիվային վավերագրերի, նախախորհրդային պարբերական մամուլի, վիմագիր արձանագրությունների և պատմական հուշարձանների համալիր ուսումնասիրություններ են կատարվում և պատմական Հայաստանի Արցախ երկրամասի հիսնավորոց ու նշանավոր գյուղերից մեկի՝ Գեոաշենի ամփոփ պատմությունը:

Գիրքը նախատեսված է Հայաստանի և մասնավորապես Արցախի պատմություններ ու մշակույթով հետաքրքրվող մասնագետների ու ընթերցող լայն շրջանների համար:

ԳԵՏԱԵՆ

Պատմական Հայաստանի Արցախ նահանգի կենտրոնական մասում, Առաջ լեռնաշղթայի հյուսիսային անտառածածկ գոտում, Կյուրակ գետի խոր ձորի մեջ փակված է երկրամասի հինավուրց հայկական գյուղերից մեկը՝ Գետաշենը:

Պատմական հարուստ ու փառավոր անցյալով հայտնի Գետաշեն գյուղի հետ կարող են համեմատվել երկրամասի միայն սակավաթիվ գյուղեր (Բանանց, Փիք, Խաչակապ, Բաղենց, Ոսկանապատ): Չնայած այն բանին, որ գրավոր աղբյուրներում Գետաշենը հաճախ սկսում է հիշատակվել միայն 17-րդ դարից, այնուամենայնիվ գյուղի տարածքում պահպանված նյութական մշակույթի հուշարձանները վկայում են, որ քնակավայրը գոյություն է ունեցել արդեն վաղ միջնադարում, իսկ հայտնաբերված որոշ հնագիտական գտածոներ (մեծեղեն, քրոսեզ իրեր եւ այլն) վերաբերում են նախաքրիստոնեական շրջանին:

Գետաշենում եւ նրա շրջակայքում պահպանված բազմաթիվ եկեղեցիները, կամուրջները, ջրաղացներն ու հնձանները, խաչքարերով ու տապանաքարերով հարուստ գերեզմանոցները, գյուղատեղիները, ժողովրդական ճարտարապետության՝ քնակեղի ու հասարակական քնույթի մեծաքանակ շենքերը կազմում են այն մեծարժեք, հարուստ ու ինքնատիպ մշակութային ժառանգությունը, որն արարվել է հայրուրամյակների ցնթացքում եւ կանգուն կամ կիսավեր վիճակով հասել մեր օրերը:

1626 թվագրությամբ մի ձեռագրի հիշատակարանում, որ ասացին անգամ հանդիպում ենք Գետաշեն գյուղի հիշատակմանը հետեւյալ առիթով կարող ենք. -Եւ յանիոս ազգն Կրաց արձակեցո ի վերա Հայոց ազգիս Գետաշենու...¹ Կրացական այդ արջավանքը գյուղի վրա կատարվել է ավարառության ու թալանի նպատակով: Այնուհետեւ Գետաշենը հիշատակվում է ամենայն հայոց Փիլիպպոս կաթողիկոսի (1632-1655) գրած մի կոտրակում²: 1691 թ. Գետաշենում հիշվում է տանտեղ Բամալ բեկը³: Կերզինա 1673 թ. մի վիմազրում հիշվում է իբրեւ մեկից: Նրա զինավորությամբ ու նաեւ ժողովրդի մասնակցությամբ 1677 թ. Գետաշենի կենտրոնում կառուցվում է Սր. Լահատակ կամ Ավագ Սր. Եշան եկեղեցին, որն այսօր էլ կանգուն է:

1766 թ. հիշվում է գյուղի մեկը Հովսեփը. -Մեկից Իսիֆն...: Որ այժմ ի Գետաշեն իլով երկրամասն նստել...⁴: Մեկ տարի անց, Կրաց Հերակ թագավորի որդմամբ Գանձակի Շահվերդի խանը մի գիշեր իր զորքով հարձակվում է Գետաշենի վրա. «...ի հասարակեց գիշերոյն եւ մերձ յառաւտոն յիսելն, արկաներ յանկարծօրեն ի վերայ Մեկից Իսիֆին ի Գետաշեն ի կոտորել, յաարել եւ գերել զբանակ նորին: Իսկ նա թւպետ իրայնումըն անկարծից ելով՝ կային աննեցեան յաննողութեան եւ ի քուն, սակայն Տեան օգնութիւն ժամաներ նոցա եւ զօրացեալ քաջ որդի Մեկից Յովսէփին Բեկարն, ասնոյր զսոր եւ ինքեամբ միայն յարտաքս վազեր եւ խորտակեր զճակատ յարձակման զօրուն, մինչեւ յիւրոց անտի հասանէին նմա օգնութիւն եւ հայրն նա ի թիկունս եւ ի քաջ վարեին ի միջ գեղելու Ապա անեալ զովանդակ գորն իրեանց. ասացի արանեին զգօրս պիղծ Շահվերտուն եւ սաստիկ կոտորմամբ գվեծ մասն սպառէին»:

1. «Հայերեն Անուագրերի ԺՂ դարի հիշատակարաններ», Յատեր Բ, Երևան, 1978, էջ 206:

2. Մակար Լեւոն. Բարխուտարեանց, Արցախ, Բագու, 1895, էջ 48:

3. «Արարատ» ամսագիր, 1900, յունիս, էջ 320:

4. «Իվան Հայոց Պատմութեան», գիրք 4, Թիֆլիս, 1894, էջ 573:

Այնուհետև մեկըն իր զորով կոտորելով մինչև Գանձակ է հետապնդում փախչող Շահվերդի խանին և ապա կազմակերպում է նաև քաղաքի բազմօրյա պաշարումը, «...մտանքը Աշից Յովսեփին կոտորմանը մինչև ի դուռն Գեանայու եւ դասնայո ամենայն զօրօքն իրուց ողջանդամ: Եւ բազում առդս փակեալ զամենայն ճանապարհս Քաղաքին, ոչ տայր նոցա նշեմուսս առնել: Եւ զոչինչ պիտոյս արտաքուստ մտանել թողոյր ի Քաղաքն»⁵: Ի վերջո Շահվերդի խանը խնդրում է Հերակն թագավորին, որ միջնորդի մեկից մյուս քաղաքը պաշարումից ազատելու համար:

1804 թ. Գետաշենում հաստատվում են Ղարաբաղի Զրաքերոյ զավասի տարածքից զարթած հայեր: Գյուղի գերեզմանատան տապանագրերից մասնավորապես հայտնի են դասում այն բնակավայրերի անունները, որտեղից դուրս էին եկել զարթականները: Դրանց են Զրաքերոյ կամ Զարաքերոյ զավասի Ականա, Մեծ շեն, Մղոզ (Մաղապուզ գյուղն է) եւ այլն: Այդուանցից առաջինը ներկայիս Մարտակերտի շրջանի թրքաբնակ Ումուլույ գյուղն է, իսկ մյուսները Մուլն շրջանի հայաբնակ գյուղերից են: Ավելորդ չենք համարում ստորև ներկայացնել գետաշենաբնակ ջրաբերոցիների տապանագրերից մի ցանկը:

1. ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ԴՈՂՈՍԻ ՈՐԴԻ ՄՂՈՋԷՏԻ ՍԱՐԳԻՍԻՆ, ԹՎ ՈՒՎԷ (1828):
2. ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՄՂՈՒԳՅԷՆ ԲՅՅՅԻՆ ԱՅՅԱԿ ՈՐԴԻ ՏԻՐՅՈՒՆ ԴԵՏՐՈՍՆ, ԹՎ ՈՒՎԷ (1818):
3. ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՄԵՍ ԸԷԼԷՏԻ ԴՄՂՈՍԻ ՈՐԴԻ ՏԱՆԷԼԻՆ, ԹՎ ՈՒՎԷ (1821):
4. ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ԶԱՐԱԲԵՐՅԷ ՍԿԱՆՏ ՄԵՐԱՆ ԲՅՅԱՆՑ ԱՆԱՆԻ ՈՐԴԻ ՈՒՐԱԷԼԻՆ, ԹՎ ՈՒՎԷ (1818):
5. ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ԶԱՅՎԱՆՑ ԱՐԲԵՍԻ ՈՐԴԻ ԱՌՈՒՍՏԱՆԻՆ, ԶԱՐԱԲԵՐՈՂԻ ՍԿԱՆԵՏԻ, ՈՐՑ ՀԱՆԴԻՊԻ ԴՈՒՑ ԶՈՂՈՒՐԻ, ԹՐՈՍՏՈՍ ԵՒ ՉԵՋ ՈՐՈՒՍԵՆՑԻ: ԱՌՈՂ ԵՂՐԱՅՐՈՒ ԶՕՀԱՆԼԷՍ ԿՈՉԻ, ԹՈՂԵՆՎ ԻՐԻ ԿՈՂԱԿԻՑ ԱՆՁԱՄԱՆ ԳՍԿԻՑ ՄՐՏԻ, 1839 ԹՎԻ:

1886թ. Գետաշենի 300 տուն բնակիչներից 80-ը ծագումով Ղարաբաղի եկվորներ էին, իսկ մնացած մեծ մասը բնիկներ⁶: Արխիվային վավերագրերից մեկում պահպանվել է 1839 թ. Գետաշենի 145 տուն բնակիչների անվանական ցուցակը:

Տուն	Ընտանիքի անդամները եւ դրանց թիվը	Արական Իգական	
1.	Պողոս Տեր Օհանեան, ուստերց՝ Շիրին, կին՝ Ռեհան, Գետրոս, կին՝ Լազ:	3	2
2.	Ներսես Տեր Իսրայելեան, կին՝ Ռեհան, ուստերց՝ Եփրեմ եւ Պողոս:	3	1
3.	Սօսո Տեր Սահակեան, կին՝ Ռեհան, ուստր Սահակ, կին՝ Զաւահիր:	2	2
4.	Սայի Զաքարեան, կին՝ Աննա, ուստր՝ Նաիրաման:	2	1
5.	Վերդի Զաքարեան, կին՝ Աննա:	1	1
6.	Գրիգոր Զակարեան, կին՝ Աննա:	1	1

5. «Դիվան Հայոց Պատմութեան», գիրք 9, Թիֆլիս, 1894, էջ 773:
 6. «Արեւազան» շաբաթաթերթ, Թիֆլիս, 1886, հմբ. 19, էջ 280:

7. Դանիաման Սելցումբան, կինն՝ Ազիզ, ուստը՝ Արզուման:	2	1
8. Ասաղդի Սելցումբան, կինն՝ Մարիամ, ուստեղ՝ Ներսես, Արզուման եւ Յակոբ:	4	1
9. Եսայի Սելցումբան, կինն՝ Հերիցեազ, ուստեղ՝ Դանիել, կինն՝ Անթասամ, Գաբրիէլ, կինն՝ Զաւակիր:	3	3
10. Պօղոս Յարութիւնեան, կինն՝ Սօնայ, դուստր՝ Մարգարիտ:	1	2
11. Պասի Պէկով, կինն՝ Շայի, ուստը՝ Յովհաննէս, եղբայրն՝ Հայրում, կինն՝ Աննայ:	3	2
12. Սայի Գրիգորեան, կինն՝ Եղիսաբէթ, ուստը՝ Յարութիւն:	2	1
13. Սիրգայ Պայթալեան, կինն՝ Մարիամ, ուստեղ՝ Յարութիւն եւ Ներսես:	3	1
14. Ասզ Դազարեան, կինն՝ Մարգարիտ, ուստեղ՝ Գրիգոր, Դազար, դուստր՝ Սինայ:	3	2
15. Սարգիս Աղաջանեան, կինն՝ Աննայ, դուստր՝ Մարիամ, եղբայրն՝ Առնփան, կինն՝ Ռեհան:	2	3
16. Ասզ Օհանիսեան, կինն՝ Հռոմֆիմ, ուստը՝ Դանիէլ, կինն՝ Զարի:	2	2
17. Արիէլ Յակոբեան, կինն՝ Եթար, ուստը՝ Սողոմոն, դուստր՝ Մարիամ:	2	2
18. Պետրոս Սեւեան, կինն՝ Աննայ, ուստեղ՝ Սարգիս եւ Համբարձում:	3	1
19. Բէլի Յարութիւնեան, կինն՝ Սիրունեան, ուստը՝ Յակոբ, եղբայրն՝ Օհաննէս, կինն՝ Բելգատայ, դուստր՝ Մարիամ, միա եղբայրն՝ Եսայի, կինն՝ Աննայ:	4	3
20. Պօղոս Աարգեան, կինն՝ Խաթայի, դուստր՝ Ռեհան:	1	2
21. Գրիգոր Պապասեան, կինն՝ Եղիսաբէթ, դուստր՝ Հրից:	1	
22. Յովհաննէս Յովսէփեան, կինն՝ Սեզիկ, ուստը՝ Անտիոս:	2	1
23. Վերդի Միսայելեան, կինն՝ Սեզիկ, ուստը՝ Անդրան, դուստր՝ Եսասման:	2	2
24. Բարաջան Աթայեան, կինն՝ Սիրունեան, ուստեղ՝ Յակոբ, Միսայէլ, Խարսն՝ Խաթուն:	3	2
25. Աարոմեան Պօղոսեան, կինն՝ Անայանում:	1	1
26. Պետրոս Մխիթարեան, կին սորա՝ Անթասամ, ուստը՝ Առուստամ, կին սորա՝ Մարիամ, ուստեղ՝ Ներսես, Կարապետ եւ Յովհաննէս:	5	2
27. Խորայէլ Միսայելեան, կին սորա՝ Եթար, ուստեղ՝ Բեզար եւ Գրիգոր, եղբայրն՝ Պետրոս, կինն՝ Բեազզարայ, ուստը՝ Յարութիւն:	5	2
28. Պետրոս Յակոբեան, կինն՝ Կարթի, ուստեղ՝ Ներսես, Աղաբէլ, Օհաննէս, Միսայէլ, Յակոբ:	6	1
29. Պետրոս Միսեան, կինն՝ Մարիամ, դուստր՝ Զաւակիր, ուստը՝ Սիմեոն:	2	2
30. Սիմեոն Յակոբեան, կին սորա՝ Կարդի:	1	1

31. Սողոմոն Բարդաարեան, կին՝ Ջալախիր, ուստը՝ Սարգիս, դուստր՝ եղիաբեթ:	2	2
32. Աթաթաման՝ այրի, ուստեղ՝ Բեզար եւ Արահամ, դուստր՝ Գօզայ:	2	2
33. Մարտիրոս Բալասեան, կին՝ Աննա, դուստր՝ Անաթանուս եւ Հերից:	1	3
34. Աղզաման Գրիգորեան, կին՝ Մաթայի, ուստեղ՝ Կարապետ եւ Սարգիս:	3	2
35. Անուստամ Ապրեսեան, կին՝ Թափ, եղբայրն՝ Օհաննես, կին՝ Անայի, ուստեղ՝ Սարգիս, Գրիգոր եւ Դանիէլ:	5	2
36. Դանիէլ Յակոբեան, կին՝ Ջալի, ուստը՝ Գրիգոր, կին՝ Պաքի, ուստեղ՝ Ներսէս, Խաչատուր, Բեզար, եղբայրն՝ Անուստամ, կին՝ Թագուհի:	6	3
37. Գօգի Դազարեան, կին՝ Ջալի, ուստեղ՝ Խոսրով եւ Գրիգոր:	3	1
38. Յովհաննէս Գալուստով, կին՝ Ջալի, ուստեղ՝ Դանիէլ եւ Սարգիս:	3	1
39. Սարգիս Յակոբեան, կին՝ Մարիամ, ուստեղ՝ Ասալ եւ Անուստամ:	3	1
40. Յովհաննէս Սարգսեան, կին՝ Մարիամ, ուստը՝ Յակոբ, կին՝ Հերից:	2	2
41. Գաբրիէլ Յովհաննիսեան, կին՝ Մաթայի, ուստեղ՝ Յօհան, եղիազար եւ Անուշան:	4	1
42. Դանիէլ Կարդանեան, կին՝ Ազնան, ուստեղ՝ Սարգիս եւ Մինաս, հարսն՝ Լազրո:	3	2
43. Գրիգոր Սարգսեան, կին՝ Հռոմնիմ, դուստր՝ Ռեհան եւ Աննա:	1	3
44. Գրիգոր Գայստեան, կին՝ Աննայ, ուստը՝ Դազար:	2	1
45. Սալահ Սադրեան, կին՝ Սարգարիտ, դուստր՝ Մարիան, եղբայրն՝ Պետրոս, կին՝ Խանում:	2	2
46. Ոսանի Սարգսեան, կին՝ Ռեհան, ուստը՝ Սարգիս:	2	1
47. Ջալի՝ այրի, ուստեղ՝ Յօհաննէս եւ Գրիգոր:	2	1
48. Պետրոս Մատիցեան, կին՝ Յուստիանէ, ուստը՝ Ալլահվերդի:	2	1
49. Շախի՝ այրի, ուստեղ՝ Յօհաննէս եւ Պօղոս:	2	1
50. Լազի՝ այրի, ուստեղ՝ Արրահամ, Ստեփան եւ Յակոբ:	3	1
51. Արահամ Յակոբեան, կին՝ Հոփ, դուստր՝ Ռեհան:	1	2
52. Պետրոս Յակոբեան, կին՝ Բազառոյ, դուստր՝ Խանում:	1	2
53. Յովհաննէս Գասպարեան, կին՝ Մարիամ, ուստը՝ Կարապետ, դուստր՝ Ռեհան:	2	1
54. Խաթուն՝ այրի, ուստեղ՝ Մուրառ, Յովհաննէս, դուստր՝ Սոնայ:	2	2
55. Յովսէփ Ապրեսեան, կին՝ Ջալախիր:	1	1
56. Սարգիս Դանիէլեան, կին՝ Լազրո, եղբայրն՝ Դազար, կին՝ Հերից, ուստը՝ Միսայել:	3	2
57. Բարդաար Դովասեան, կին՝ Ազիզ, ուստը՝ Յովհաննէս, եղբայրն՝ Եղար:	3	1

58. Վերդի Սեանեան, կինն՝ Զաաիիր, ուստր՝ Արզման, կինն՝ Լազու:	2	2
59. Հուսի՝ այրի, ուստրը՝ Սիմեօն, Բեզար, դուստր՝ Գուրգիան:	2	2
60. Յարութիւն Դեմիւշեան, կին սորա՝ Անայի:	1	1
61. Յօսիս Դանիւշեան, կինն՝ Զառայ, ուստրը՝ Անն, Աարգիս, հարսն՝ Լալար, դուստրը՝ Սայաք, Լազու:	3	4
62. Արոմ Դաւան, կինն՝ Մայաք, ուստրը՝ Զաատ եւ Մշատոր, եղբայր՝ Աագ, Սիմեօն, Դեորոս, Աարսիրոս, հարսուք՝ Սեայ եւ Անայ:	7	8
63. Արոմ Աղամբան, կին սորա՝ Սարգարիտ, եղբայրն՝ Գրիգոր:	2	1
64. Յովակիմ Աղամբան, կինն՝ Դէկի, դուստր՝ Շամամ:	1	2
65. Դեորոս Դողոսեան, կինն՝ Հոսի, դուստր՝ Լախշուն, եղբայրն՝ Գրիգոր, կինն՝ Սիրունեան, ուստր՝ Սիմեօն:	3	3
66. Գրիգոր Տէր Յակոբեան, կինն՝ Գիլի, ուստր՝ Դեորոս, կինն՝ Զատար:	2	2
67. Դեորոս Աագեան, կինն՝ Սիրոն, դուստր՝ Ռեան:	1	2
68. Իսրայէլ Գալստեան, կին սորա Աննայ, եղբայր սորա՝ Յարութիւն, ուստրը՝ Գորգ, Դազար:	4	1
69. Արամիամ Տէր Յովհաննիսեան, կինն՝ Ռեան, ուստրը՝ Իսրայէլ, Յովհաննէս:	3	1
70. Աագ Օհաննիսեան, կին սորա՝ Մարիամ, ուստրը՝ Յովհաննէս եւ Աարգիս:	3	1
71. Յովհաննէս Վանեան, կինն՝ Մարիամ, ուստր՝ Վարդան, դուստր՝ Աթառամ:	2	2
72. Աարգիս Դանիւշեան, կինն՝ Մարիամ, ուստրը՝ Զաատ եւ Դանիւշ:	3	1
73. Դեորոս Մարկոսեան, կինն՝ Մարիամ, ուստրը՝ Ատատամ եւ Աղաբան:	3	1
74. Աթայ Յակոբեան, կինն՝ Աննայ, ուստր՝ Աղաբան, դուստր՝ Խանում:	2	2
75. Դեորոս Իսրայէլեան, կին սորա՝ Լազուսեան, եղբայր՝ Յարութիւն եւ Ավետիս:	3	1
76. Սողոմոն Բոյայեան, կինն՝ Թազուի, ուստրը՝ Սիսայէլ եւ Գրիգոր, եղբայրն՝ Յովհաննէս, կինն՝ Խաթայի:	4	2
77. Բառայ Ատատամեան, կինն՝ Լազուսեան, եղբայր՝ Դայի եւ Յովհաննէս:	3	1
78. Խաչատուր Դանիւշեան, կին սորա՝ Եղիաքեղ, դուստր՝ Աննայ:	1	2
79. Յակոբ Սէրանեան, կինն՝ Հոսի:	1	1
80. Դեորոս Իսրայէլեան, կինն՝ Լազու, ուստր՝ Սէրան:	2	1
81. Սիսիար Բարդասարեան, կինն՝ Վազի:	1	1
82. Սովսէս Սէրանեան՝ այրի, եղբայրն՝ Աետիս, կինն՝ Եղիաքեղ:	2	1
83. Յակոբ Սիրգայեան՝ այրի, ուստրը՝ Դեորոս եւ Օհան:	3	
84. Գարրիշ Աթատիլեան, կին սորա՝ Հոսի, ուստրը՝ Ատուբան, կինն՝ Հերիք, Սալի:	3	2

85. Առստամ Պապայեան, կին՝ Խաթայի, ուստր՝ Ղահրաման:	2	1
86. Առստամ Ալահվերդեան, կին՝ Մազթաղ, ուստր՝ Սաղգիս:	2	1
87. Քոմաս Յակոբեան, կին տրա՝ Խաթայի:	1	1
88. Յարութիւն Պետրոսեան, կին տրա՝ Խաթուն:	1	1
89. Միգայել Սարգսեան, կին տրա՝ Ջաւահիր:	1	1
90. Ջօհրապ Ղանիկեան, կին տրա՝ Կաթի, ուստրեց՝ Գրիգոր եւ Անտոնց:	3	1
91. Սարգիս Ղանիկեան, կին՝ Հերից:	1	1
92. Ղայրաջի Խաչատուրեան, կին՝ Սարդամ, եղբայր՝ Սարգիս եւ Պետրոս:	3	2
93. Սարգիս Պետրոսեան, կին տրա՝ Եւազատ, ուստրեց՝ Յարութիւն, Կարդան եւ Անթանէս:	4	1
94. Բարյա Առուշանեան, կին տրա՝ Հերիցեաց:	1	1
95. Սարտիրոս Խաչատուրեան, կին՝ Ջաւահիր:	1	1
96. Ասաք Յակոբեան, կին՝ Սեփի, ուստրեց՝ Յովհաննէս եւ Յակոբ:	3	1
97. Յովհաննէս Պողոսեան, կին՝ Գիլի, ուստր՝ Ալահվերդի, դուստր՝ Բեկզադայ:	2	2
98. Յովհաննէս Պողոսեան, կին՝ Մազթաղ, ուստր՝ Յովհաննէս, մայրն՝ Գիլի:	2	2
99. Առստամ Պողոսեան, կին՝ Սիրունեան, եղբայրն՝ Ալոմ, կին՝ Սիար, ուստր՝ Առուշան, մայրն՝ Անթասամ:	3	3
100. Անցական Պետրոսեան, կին՝ Աննայ, եղբայրն՝ Խաչատուր, կին՝ Եւազադայ, ուստր՝ Գրիգոր, մայրն՝ Աննայ:	3	3
101. Քօչարի Պողոսեան, կին՝ Անյթան, դուստր՝ Հերից, մայրն՝ Հօհիսիմ:	1	3
102. Արսիամ Պողոսեան, կին՝ Աննայ, դուստր՝ Հերից, մայրն՝ Հոռի:	1	3
103. Ասովաձատուր Կարապետեան, կին՝ Հերից, ուստր՝ Յարութիւն:	1	2
104. Ասաք Մկրտումեան, կին՝ Սիրունեան, մայրն՝ Սարգարիտ:	1	2
105. Գրիգոր Ասիակեան, կին՝ Հոռմսիմ:	1	1
106. Սոսայել Յարութիւնեան, կին՝ Սարդամ, ուստրեց՝ Ջաւահիր եւ Եւազատեան:	1	3
107. Պետրոս Յովհաննիսեան, կին՝ Հերից, ուստրեց՝ 1. Սարգիս, կին՝ Նաթշուն, 2. Կարապետ:	3	2
108. Ղանիկ Նազարեան, կին՝ Հերիցեաց, ուստրեց՝ 1. Սարտիրոս, կին՝ Նազգիլ, ուստր՝ Գեորգ, դուստր՝ Սարուն, 2. Կարապետ, կին՝ Նազրիան, 3. Խաչատուր:		
109. Խաչատուր Յակոբեան, կին՝ Հերից, ուստրեց՝ Ասիակ եւ Պետրոս:	3	1
110. Պողոս Տէր Յակոբեան, կին՝ Հերից, ուստրեց՝ Խաչատուր:		

	Եթար, Շազլու:	1	4
111.	Յարութին Ապրեսեան, կին՝ Մարիամ, ուստեղ՝ Գարրիէլ, Պապայ եւ եղի:	4	1
112.	Իսրայէլ Յովհաննիսեան, կին՝ Եթար, ուստր՝ Միսայել, Ճաշն՝ Նազլու:	2	2
113.	Յովհաննես Միրզայեան, կին՝ Խաթուն, եղբայրն՝ Արահամ, կին՝ Եթար, ուստեղ՝ Սարգիս, Միսայել, Առաստամ, ղուստր՝ Խաթայի:	5	3
114.	Յովհաննես Տէր Պետրոսեան, կին՝ Աննայ, ուստր՝ Յարութին, կին՝ Սիրուսեան:		
115.	Մօսի Սարգսեան, կին՝ Ջավահիր, ուստեղ՝ Գարրիէլ եւ Քոչարի:	3	1
116.	Յոհաննես Պողոսեան, կին՝ Թովիթ, ուստեղ՝ Ջավատ եւ Ահաակ:	3	1
117.	Սովլես Գրիգորեան, կին՝ Գիւլջեան, ուստեղ՝ Միրզայ եւ Առաստամ:	3	1
118.	Յովակիմ Յակոբեան, կին՝ Մարիամ, եղբայրն՝ Գեղոս, կին՝ Խաթուն, ուստր՝ Խաչատուր, զուստր՝ Հէրից:	3	3
119.	Գարրիէլ Մխիթարեան, կին՝ Հէրից, ուստեղ՝ 1. Սարգիս, կին՝ Մարիամ, 2. Յակոբ եւ Համբարձում:	4	2
120.	Մարտիրոս Պետրոսեան, կին տրա՝ Անայ, ուստեղ՝ Յարութին եւ Յոհաննես:	3	1
121.	Ալլայվերդի Յարութիսեան, կին՝ Գիւլջեան, ուստեղ՝ Հէրից եւ Նազլու:	1	3
122.	Մարտիրոս Յարութիսեան, կին՝ Սիրուն, ուստեղ՝ Աագ եւ Եփրեմ:	3	1
123.	Պետրոս Պապայեան, կին՝ Ջաւահիր, ուստր՝ Ահաակ, կին՝ Փարի:	2	2
124.	Յովհաննես Աղամեան, կին տրա՝ Ջանի, ուստր՝ Պետրոս, կին՝ Հոռոմսիմ:	2	2
125.	Յակոբ Պետրոսեան, կին՝ Սիսար, ուստր՝ Սարգիս, կին՝ Հէրիցնազ, զուստր՝ Սիրուսեան:	2	3
126.	Պետրոս Առաջանեան՝ այրի, եղբայրն՝ Պետրոս, կին՝ Սաթար:	2	1
127.	Գարրիէլ Յակոբեան՝ այրի, ուստր՝ Միրզայ, կին՝ Սազթար:	2	1
128.	Սկրսում Սողոմոնեան, կին՝ Ջաւահիր, ուստեղ՝ 1. Պուլի, կին՝ Գիւլի, ուստեղ՝ Սուսայել, Իսրայէլ, զուստեղ՝ Խաթայի եւ Հոռոմ, 2. Գիւլջի:	5	4
129.	Սուսայել Յարութիսեան, կին՝ Բեզադայ, ուստեղ՝ Բեզար, Պետրոս, Աագ:	4	1
130.	Շախի կին՝ այրի, ուստեղ՝ Եղիազար, Սարգիս, զուստր՝ Սիսարնազ:	2	2
131.	Գայիանէ Գրիգորեան՝ այրի, ուստր՝ Առաստամ, զուստեղ՝ Թազազիլ, Հէրից:	1	3

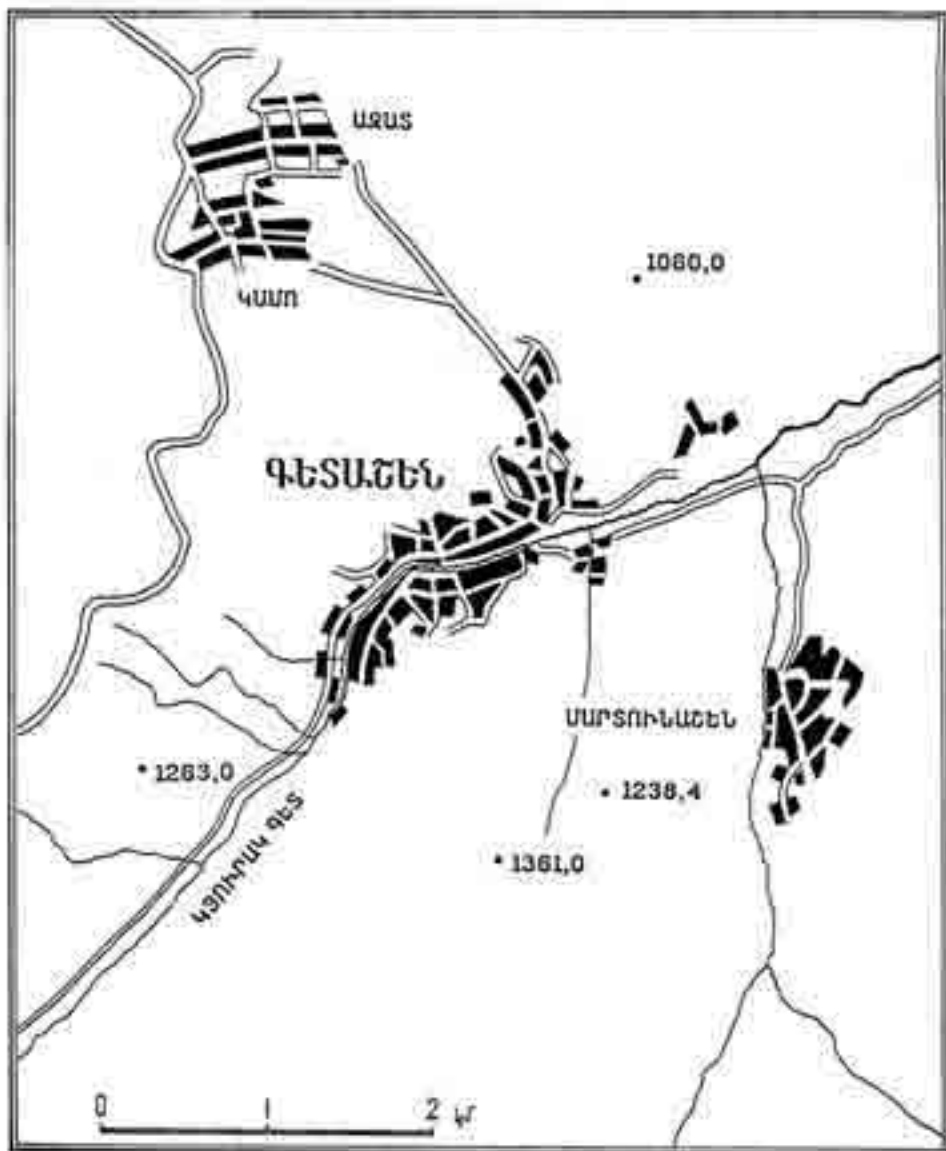
132. Գրիգոր Եսայան, կին՝ Մարիամ, դուստր՝ Սիրուն, եղբայրն՝ Օհան, կին՝ Հերից, ուստր՝ Անդրեաս:	3	3
133. Հռիփսիմէ Գեորգեան՝ այրի, ուստեք՝ Յարութիւն եւ Պապայ, կին՝ ա. Սիրունեան:	2	2
134. Ռեհան, կին՝ այրի, դուտեք՝ Վարդի եւ Շահխանում:		3
135. Գաբրիէ Յարութիւնեան, կին՝ Մարիամ, ուստր՝ Ասիակ, դուստր՝ Շահխանում:		
136. Աայի Արրահամեան, կին՝ Աղաթան, ուստր՝ Յովհաննէս:	2	1
137. Յակոբ Բալասեան, կին՝ Հիւրի, ուստեք՝ Ջաքարիայ եւ Իսրայէլ:	3	1
138. Ալըտում Յովհանեան, կին՝ Թէլու, ուստր՝ Սիրգայ, դուստր՝ Ջակաշիր:	2	2
139. Մնացական Ղուկասեան, կին՝ Էանում, դուստր՝ Թազուի:	1	2
140. Պետրոս Ապրեսեան, կին՝ Սեւայ:	1	1
141. Գաբրիէ Յովհաննիսեան, կին՝ Աննա, եղբայրն՝ Իսրայէլ, կին՝ Վարդի:	2	2
142. Օհանջան Ստեփանեան, կին՝ Հերից, դուստր՝ Թազուի:	1	2
143. Աարգիս Յակոբեան, կին՝ Ռեհան, դուտեք՝ Հերից եւ Սիարնազ:	1	3
144. Ռաչատուր Պետրոսեան, կին՝ Թէլու:	1	1
145. Յովակիմ Յակոբեան, կին՝ Նազու, ուստեք՝ Օհան եւ Ռաչատուր?:	3	1

Գետաշենը Արցախի անկախացումից առաջ ընդհատված էր: Մասնավորապես 19-20-րդ դարերին վերաբերող մարդահամարի տվյալներ պարունակող բազմաթիվ վավերագրերի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ իր ընկալության թվաքանակով Գետաշենը 2-րդն էր Արցախում եւ զիջում էր միայն՝ Փիք (Ջազիկ) գյուղին: Կիճակագրական տվյալների համադրումը ըստ ժամանակագրության ներկայացնում է հետևյալ պատկերը:

տարեթիվ տուն					արական		իգական		միասին		հիմք
1839	145	342	261	603	ՀՀԴԴԿԱ	Ֆ. 53, 1, 3800, 30-31:					
1845		592	552	1144	ՀՀԴԴԿԱ	Ֆ. 53, 1, 3811, 4-5:					
1847		479	404	883	ՀՀԴԴԿԱ	Ֆ. 53, 1, 3814, 95-96:					
1849		568	481	997	ՀՀԴԴԿԱ	Ֆ. 53, 1, 3816, 95-96:					
1850	150	568	582	1130	ՀՀԴԴԿԱ	Ֆ. 56, 1, 2596, 109:					
1852		694	675	1169	ՀՀԴԴԿԱ	Ֆ. 53, 1, 3819, 105-106:					
1854		608	582	1190	ՀՀԴԴԿԱ	Ֆ. 53, 1, 3825, 68-69:					

7. Հայաստանի Հանրապետության պետական պատմական կենտրոնական արխիվ, (այսուհետև՝ ՀՀԴԴԿԱ) ֆոնդ 53, ցուցակ 1, զտրծ 3800, թերթ 30-31:

1857		815	801	1216	ՀՀԴԴԿԱ, Ֆ.53,1,3830,74-76:
1858		821	811	1232	ՀՀԴԴԿԱ, Ֆ.53,1,3831,41-42:
1860		827	815	1242	ՀՀԴԴԿԱ, Ֆ.53,1,3833,108-109:
1861	146				ՀՀԴԴԿԱ, Ֆ.53,1,3835,147-148:
1863		865	834	1299	ՀՀԴԴԿԱ, Ֆ.53,1,3843,15-16:
1864		870	852	1322	ՀՀԴԴԿԱ, Ֆ.53,1,3846,23-24:
1865		875	850	1325	ՀՀԴԴԿԱ, Ֆ.53,1,3848,50:
1866		763	532	1295	ՀՀԴԴԿԱ, Ֆ.53,1,3848,57:
1872		938	832	1770	ՀՀԴԴԿԱ, Ֆ.3872,62-63:
1873				1617	ՀՀԴԴԿԱ, Ֆ.53,1,3864,39-40:
1874				1934	"Кавказский Календарь на 1886г." Тифлис, 1885, стр. 125
1875				1700	ՀՀԴԴԿԱ, Ֆ.53,1,3866,44-45:
1876				1709	ՀՀԴԴԿԱ, Ֆ.53,1,3868,57-58:
1877		930	810	1740	ՀՀԴԴԿԱ, Ֆ.53,1,3869,54-55:
1878		922	804	1726	ՀՀԴԴԿԱ, Ֆ.53,1,3870,22-23:
1881		961	846	1807	ՀՀԴԴԿԱ, Ֆ.53,1,3873,27-28:
1882		970	858	1828	ՀՀԴԴԿԱ, Ֆ.53,1,3874,30:
1883		972	848	1820	ՀՀԴԴԿԱ, Ֆ.53,1,3875,56-57:
1885		793	662	1455	ՀՀԴԴԿԱ, Ֆ.53,1,3877,29:
1888	300				-Արձագանգ- 1886, հ.19, էջ 280:
1887		779	677	1456	ՀՀԴԴԿԱ, Ֆ.53,1,3880,72:
1889		831	721	1552	ՀՀԴԴԿԱ Ֆ.53, 1, 3882,130:
1890		887	787	1854	ՀՀԴԴԿԱ, Ֆ.53,1,3897,1489:
1891	434	920	782	1702	ՀՀԴԴԿԱ, Ֆ.53,1,3889,148: Մ. Բարխուդարյան, Արցախ, էջ 259:
1892		926	774	1700	ՀՀԴԴԿԱ, Ֆ.53,1,3891,120:
1893		953	781	1734	ՀՀԴԴԿԱ, Ֆ.53,1,3895,77-78:
1894	500	985	794	1779	ՀՀԴԴԿԱ, Ֆ.53,1,3896,173: -Սուրճ- 1894, հ.7-8, էջ 115-4:
1897	450	1037	827	1854	ՀՀԴԴԿԱ, Ֆ.53,1,3342,3: ՀՀԴԴԿԱ Ֆ.53,1,3899,146-147: ՀՀԴԴԿԱ, Ֆ.53,1,3897,168: ՀՀԴԴԿԱ, Ֆ.53,1,3903,126-127: ՀՀԴԴԿԱ, Ֆ.53,1,3906,96-97: ՀՀԴԴԿԱ, Ֆ.53,1,3907,22-23: ՀՀԴԴԿԱ, Ֆ.53,1,3912,265-266: ՀՀԴԴԿԱ, Ֆ.53,1,3915,24: ՀՀԴԴԿԱ, Ֆ.56,1,240,2:
1898		1087	850	1937	
1899		1092	861	1953	
1901		1172	949	2121	
1902		1184	931	2095	
1905		1174	950	2124	
1906		1840	1511	3351	
1907				3464	

ՄԱՅ ԿԵՆՏՐԱԼԻՆ ԿՐԻՍԻ ԵՎԻՄԵՆԻ ԿԵՆՏՐՈՆԻՆ

1908 ⁸	550	1903	1589	3482	ՀՀԴԴԱ, Գ.35,1,559-8:
1910		2000	1675	3875	ՀՀԴԴԱ, Գ.53,1,3917,56-57:
1912		1305	1143	2448	ՀՀԴԴԱ, Գ.53,1,3919,61-62:
1914				6080	"Кавказский Календарь на 1915г.", Тифлис, 1914, стр.204

Աղյուսակից երևում է, որ զուտ հայաբնակ Գետաշեն գյուղի բնակչությունը մինչև 20-րդ դարի 10-ական թթ. շարունակաբար աճելով հանդերձ, ունեցել է նաև որոշ անկումային տարիներ: Դրանք կապված են եղել փոքրածավալ արտագաղթերի, հիվանդությունների (մասնավոր մանուկների շրջանում) և պատերազմական իրավիճակների հետ: Կերչենիս դեպքում ի տարբերություն շրջակա շատ հայաբնակ գյուղերի Գետաշենի բնակչությունը պակասելու փոխարեն՝ աճել է, քանի որ այնտեղ էին փոխադրվում բազմաթիվ հայեր, որպես մի ամուր, հուսալի և ազատիվ բնակավայր: Այդպես է եղել օրինակ՝ 1904-1906թթ. հայ-թաթարական ընդհարումների ժամանակ (տես աղյուսակը):

Գետաշենը փակված լինելով Յուրակ (Կյուրակ) գետի հովտում շուրջ 2,5 կմ երկարություն ունի և միայն 5-6 հարյուր մետր լայնություն: Բուն գյուղից դուրս, նրա շրջակայքում, միմյանցից փոքր հեռավորությունների վրա, դեռևս 19-րդ դարում գյուղին պատկանող գոմերի շուրջ զոյացել էին փոքրիկ բնակավայրեր (գյուղակներ)՝ Դրանցից էին՝ Մուրթունիս (Մըր-ցունիս) կոչվածը՝ Գետաշենից 1,5 կմ արևմուտք, Չիլցիսը, որը գտնվում էր Գետաշենից 6 կմ հյուսիս-արևելք, Կյուրակ գետի ձախ կողմում: Երազիձորը (Չրադիձոր)՝ Գետաշենից 2,5 կմ հարավ-արևմուտք և Գյուրանը (Գետաշենից հս-արլ.): Մրանցից մի քանիսը միջնադարում շեն գյուղեր են եղել, բայց հետագայում ամայացել են և ի վերջո 19-րդ դարում կորին բնակեցվել գետաշենից հայերով: Բոլոր այս «արբանյակ գյուղերի» բնակչությունը, անցկացված մարդախամարների ժամանակ, հաշվվել են Գետաշեն գյուղի բնակչության հետ:

Իր բազմամարդության և պաշտպանվելու տեսակետից հարմար դիրքի շնորհիվ Գետաշենը ինչպես 1904-1906թթ. հայ-թաթարական ընդհարումների, այնպես էլ 1918-20թթ. օսմանյան և մուսավաթական զորքերի համատեղ զործողությունների ժամանակ ի տարբերություն շրջակա ու հեռավոր հայկական շատ գյուղերի զերծ է մնացել հարձակումներից: Հայրենի գյուղը պաշտպանելու դուրս ելած զինված գետաշենցիների շուրջը այդպես էլ լուրջ ընդհարում չի ունեցել թուրքերի հետ, քանի որ վերջիններս տեղյակ գետաշենցիների կզվելու համարվին շեն համարակալվել հարձակվել գյուղի վրա: Բայց գետաշենցիները զոհեր շատ են տվել գյուղի սահմաններից դուրս Օրինակ՝ 1905թ. սեպտեմբերի 13-ին Գյուրակից (Իրն-ձատեղից) Գետաշեն վերադարձող 5 հայ գյուղացիներիև ճանապարհին թուրքերը բռնել էին, մորթել, իսկ կորեկի հնձած բերքը թալանել, տարել⁹: Այդ տարիներին Գետաշենում հայտնի էր զինագործների Պառավանց (Պառավաններ) ընտանիքը:

Նախախորհրդային տարիներին Գետաշենում գործել են 18 քրաղաց, 5 ձիթան (սրանց), 4 դարբնոց, 3 կաշեմշակման ու 5 կոշկակարական արհեստանոցներ¹⁰: 19-րդ դարի

8. Նույն քվականից վերաբերող մեկ այլ աղբյուր ցույց է տալիս
3138 շում: "Кавказский Календарь на 1910г.", Тифлис, 1909, стр.409
9. «Արշալույս» 1905, սեպտեմբերի 20, հմր. 17, էջ 1:
10. Գ. Բալասանյան, Դարերի ճամփորդը, Երևան, 1986, էջ 7

վերջին գյուղն այցելած եպիսկոպոս Բարխուդարյանցը գրում է. «Մանուսն ծաղկած է հիսուս-թեան, դարբնութեան, ոսկերչութեան, դերձակութեան, թափազործութեան, սալազործութեան, քարտաշութեան, ոստայնագործութեան եւ ատաղձագործութեան եւ այլն արուեստներն»¹¹:

Կրթական գործը Գետաշենում նույնպես հին պատմություն ունի: Առաջին եկեղեցական ծխական արական դպրոցը բացվել էր 1864թ.¹²: 1906 թվականից գործում էր նաև օրիորդաց դպրոցը¹³: 1886 թվականից Գետաշենում գործում էր պետական (արջուկի) դպրոցը¹⁴: Այն այդտեղ էր փոխադրվել Գյուրան թրջաբնակ գյուղից: Գետաշենի ծխական դպրոցին վերաբերող վավերագրերի ուսումնասիրությունը եւ դրանց ըստ ժամանակագրության դասակարգումը ներկայացնում է հետևյալ աղյուսկերը:

Տարեթիվ	ուսուցիչների թիվը	աշակերտները	հիմք
1864	բացվել է ծխական արական դպրոց		ՀՀՊՊԿԱ, Ֆ.56,3,52,թ.28:
1865	1	33	Ֆ. 53,ց.1,գ.3848,թ.50:
1866	1	47	Ֆ. 53,ց.1,գ.3848,թ.115:
1869	դպրոցը գտնվում էր Նյութական խիստ սուղ վիճակում, հոգաբարձուն էր Ղաիրամյան Մուսայելյանցը:		Ֆ. 56,ց.1,գ.4850, թ. 16,25:
1870	1	30	Ֆ. 53,ց.1,գ.3857,49-50:
1872	1	50	Ֆ. 53,ց.1,գ.3872,30-32:
1873	1	26	Ֆ. 53,ց.1,գ.3862,59-68:
1874	1	62	Ֆ. 53,ց.1,գ.3864,55-56:
1875	Սիմոն Գառնա Աթեբեկյանց	61	Ֆ. 56,ց.3,գ.52,թ.45: Ֆ. 53,ց.1,գ.3866,թ.48-49:
1876	1	60	Ֆ. 53,ց.3,գ.62,թ.46:
1877	1	26	Ֆ. 53,ց.1,գ.3850,թ.130:
1878	1	31	Ֆ. 53,ց.1,գ.3870, 22-24:
1882	1	45	Ֆ. 53,ց.1,գ.3850,թ.178: Ա.Կ.Խոսրոբյան, Արեւելահայ դպրոցները 1830-1920թթ. Երեւան, 1967, էջ. 474-475:
1884	գործում էր, միդասյա		Նույն տեղում:
1885	փակվել է կաթավարության հրամանով		Նույն տեղում:

11. Մ. Նեփո. Բարխուդարյանց, Արցախ, Բագու, 1895, էջ 258-259:

12. ՀՀՊՊԿԱ, Ֆոնդ 56, ցուցակ 3, գործ 52, թիվը 28:

13. ՀՀՊՊԿԱ, Ֆոնդ 35, ցուցակ 1, գործ 301, թիվը 5:

14. Հարություն Միրիմանյանց, Գետաշեն գյուղը. «Մուրն» ամսագիր, 1884, նմր. 7-8, էջ 1162:

1886	վերաբացվել է	Լույն տեղում:
1889	զործել է որպես միդասյա	Ֆ. 35, ց. 1, գ. 11, № 1:
1891	զործել է	Ա. Խուշոյան, Լույն տեղում:
1892	1 38	Ֆ. 53, ց. 1, գ. 3891, 120-122
1893	զործել է որպես արական միդասյա դպրոց	Ֆ. 53, ց. 1, գ. 3895, 124-5:
1894	1 40	Ֆ. 53, ց. 1, գ. 3895, 173-4:
1896	փակվել է կառավարության հրամանով	Ֆ. 35, ց. 1, գ. 562, № 2:
1906	վերաբացվել է ասանց պետական ու հոգևոր իշխանությունների գիտության:	Ֆ. 35, ց. 1, գ. 301, № 5:
1908	աջջտոնապես ճանաչվել է քացված՝ իբրև արական միդասյա դպրոց: 128	Ֆ. 35, ց. 1, գ. 559, № 15:
1909	միդասյա էր, նյութական սուղ վիճակում	Ֆ. 35, ց. 1, գ. 562, № 2:
1909	2 126	Ֆ. 57, ց. 2, գ. 1849, № 17:
1910	2 87 աշակերտ 22 աշակերտուհի	Ֆ. 53, ց. 1, գ. 3917, 55-60:
1911	2 70 աշակերտ 26 աշակերտուհի	Ֆ. 35, ց. 1, գ. 682, № 57:
1911-12	զործում էր եռամյա դասընթացով	Ա. Կ. Խուշոյան, Լույն տեղում:
1914	2 140	Լույն տեղում:
1919	տուժել էր թուրք հրահակներից	Ֆ. 35, ց. 1, գ. 736, № 1:

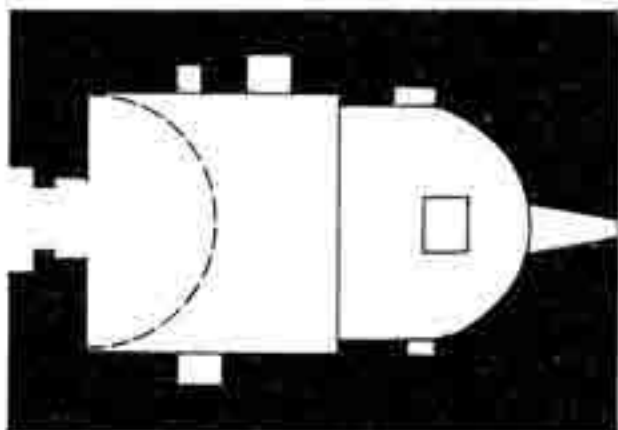
Արդեն նշել ենք, որ Գետաշենը հարուստ է պատմամարտարարական բազմաբնույթ հուշարձաններով: Ատորեի դրանց ներկայացնում ենք ժամանակագրաբարևան հերթականությամբ:

Այսպես, գյուղամիջում պահպանված երեք եկեղեցիներից ամենահինը՝ Ավագ Ար.Նշան կամ Նահատակ կոչվածն է: Այն փոքրածախյա միանավ թաղածածկ շենք է: Ծածկը երկնոց է: Արտաքին չափերն են՝ 7,95X5,50 մ: Կառուցված է անմշակ քարերով, կրաշաղախով: Արևմտյան ճակատից քացված միակ մուտքի անկյունացարեքը սրբատաշ են: Կերչինիս քարավորին II տողով փորագրված է շինարարական արձանագրությունը:

ՔՎ(ԻՆ) ՈՃԻՁ (1877),
 ԿԱՄԱՆԻ ԱՄԵՆԱԿԱՆ(Ի)Ն
 ԱՍՏՈՒԾՈՅ, ՀԻՆԵՑԱՒ ԱՊՈՒՐԲ ՆԱԿԱՍ
 ԱԿԱ ՉԵՈՒԱԲ ԱԻ.....
 Ե.....ՍԻՆ ԵՒ ՈՐՂՈՒԻՆ՝
 ՔԱՄԱ ԴԷԿ(Ի)Ն, ՕԳԼԱԿԱՆԱՆ
 ՈՒԹԵԱՄԲ ԳԵՂՈՒՍ,
 ՔԱԿԱՆԱԿՈՒՈՒԹՈՒԻՆ ԴԱԿՐՈՒՑ՝
 ՀԱԿՍՈՒԵ(Յ)ԱՆԱՆ(Ի)Ն, ՀԱՅՐԱԿՅԵՅ
 ՈՒԹՈՒԻՆ ՏԵՍՈՂԱՆ ԱՊԿՆԵՈՆԻՆ:

ՅՐԻՇ(Ա)Տ(Ա)Կ՝ ՓԱՐԻՆ 15:

Եկեղեցու խորանի կենտրոնում իբրև սեղանի վեճ քար կանգնեցված է մի անթվակիր ար-
ձանագրությամբ տապանաքար: Չափերն են՝ 80X33X27 սմ: Վիմագիրը փորագրված է յոթ
կարճ տողերով: Գրչությունը քնորոշ է 11-12 դդ-ին:

ԱՅՍ | է ՀԱ | ԼԳԻ | ՍՏ | ՍԱ | ՐԵ | ԱՆԱ:

Եկեղեցու հյուսիսային պատի մեջ գտնվող մկրտարանի խորշի ծակատին հավանաբար
17-րդ դարի վերջերում երկու տողով փորագրված է հետևյալը.

ՍՂՈՒՐԿ Խ(Ա)ՉԱ ԲԱՐԷՄՍԱ | ԹԱՆԿՐԴՄԵՒՆ:

Ավագ Սր. Նշան կամ Նախասակ եկեղեցին առանձնապես հայտնի է եղել նրանում պահ-
ված սրբությունների շնորհիվ: Կերչիներին վերագրվել է մի շարք հրաշագործ հատկա-
նիշներ եւ այդ պատճառով էլ այն իբրև ուխտատեղի մեծ հռչակ է վայելել:

Հարկ է նշել, որ այդ մասունքները ի սկզբանե պահվում էին քնակիշների տներում: Օրի-
նակ 1839 թ. յուզբաշի Մովսես Առաքելյանի տանը պահվում էր Ավագ Սր. Նշան կոչված ար-
ծաթե խաչք. Խաչատուր Հարությունյանի մոտ էր «Կարմիր Ավետարան»-ը, Գրիգոր Աստա-
յանի տանն էր «Սպիտակ Ավետարան»-ը, մեկ ուրիշի մոտ՝ Սր. Եղիշե առաքյալի աջը (ար-

15. Արձանագրությունը նախ հրատարակել է Քաբիկյանը («Արձագանք»,
1888, հմր. 18, էջ 281), ապա՝ Մ. Բարխուդարյանը («Արքայա», էջ 259),
փոքր-իճյ ավելի ամբողջական՝ Ե. Լալայանը («Գանձակի զավատ»
էջ 110-111), այնուհետև առանց ստուգելու այն վերահրատարակել է
Ս. Բարխուդարյանը («Դիվան հայ վիմագրություն» հ. 5. էջ 237): Մեր
այցելությամբ (1989թ.) վիմագիրը ծածկած սվաղի շերտը մաքրելուց
հետո հնարավոր դարձավ նրա լուսանկարչական առավել ամբողջական
երձանությունը:

ձաթյա, ոսկեզոծ) և այլն¹⁶։ Արդեն 1869թ. այդ և ուրիշ սրբությունները հոգևոր իշխանությունների հրամանով հավաքված էին մասնավոր անձանց ձեռքերից և պահվում էին Ավագ Ար. Նշան եկեղեցում¹⁷։ Դրանք էին.

1. Ավագ Ար. Նշան խաչը,
2. Կարմիր կամ Մուգթանի ավետարանը,
3. Ար. Եղիշե ասաքյալի աջը,
4. Կենսաքեր անվամբ ավետարանը,
5. Մասունք սրբոց Երից Մանկանց։

Մտաւորապես 1890 թ. եկեղեցին այցելած Մ. Եսիակոպոս Բաղխտատարյանը այնտեղ տեսել է հետևյալը.

1. Ավետարան, 1661 թ.,
2. Ավետարան (մազադաթյա), 1223 թ.,
3. Ավետարան (թղթե), 1356 թ.,
4. Ավետարան (թղթե), 1673 թ.,
5. Մասն կենաց փայտի (զետեղված արծաթյա խաչի մեջ),
6. Մասն Ար. Եղիշե ասաքյալի բազկի (արծաթյա ոսկեզոծ խաչի մեջ),
7. Մասն մի անհայտ սրբի (զետեղված մի ականազարդ խաչում)¹⁸։

Մշակույթի վերոհիշյալ արժեքները եկեղեցում պահվել են մինչև 1920-ական թվականները. -1927-28 թվերին Ավետարանը արծաթյա աջի և այլ մասունքների հետ կոլտնտեսության ղեկավարությունը տանում է Բազու, հանձնում թանգարանին, որի դիմաց գյուղի համար ճարտարապետները և այլ սարքեր է տանում։ Մի քանի տարի հետո գյուղխորհրդի նախագահ Արզաղը դրանք Բազմի հայկական եկեղեցում է տեսնում։ Դրանից հետո ոչ մի տեղեկություն չենց ունեցել մեր Ավետարանի մասին¹⁹։

Ի դեպ՝ արխիվային վավերագրերում ասվա է եկեղեցու մի երրորդ անվանաձև, այն է՝ Կարմիր Նահատակ։

Եկեղեցու շուրջ տարածված երբեմնի գերեզմանոցից ներկայումս միայն մի քանի տապանաքարեր են պահպանվել։ Կից հասարակական քնույթի մի շենքի հիմքում ազդեցված 19-րդ դարին վերաբերող տապանաքարի խիստ հողմահարված արձանագրության մեջ կարդացվում է Հաթեոց գյուղի անունը, որտեղացի էր և հանգուցյալը։

Գետաշենի ծխական Ար. Աստվածածին եկեղեցին գտնվում է հին թաղամասի կենտրոնում, չորսականի հարավատայաց փեշին։ Եկեղեցու կառուցման տուրյզ ժամանակն անհայտ է։ Յանարի ուսումնասիրությունից պարզվում է, որ ասելվազն 17-րդ դարում կա տեղում գոյություն է ունեցել հին եկեղեցի, քայք պվելվել է, ապա կրկին վերականգնվել։ 19-րդ դարի 30-ականներին եկեղեցին դարձյալ քայքայված ու վթարային վիճակում էր. «...գոր սատ մեծաշէն եկեղեցի, բայց խախտեալ աներեցալ ի սպաս...»²⁰։

16. ՀՀԳԳԱ, Ֆոնդ 53, ցուցակ 1, գրք 44, թերթ 1։

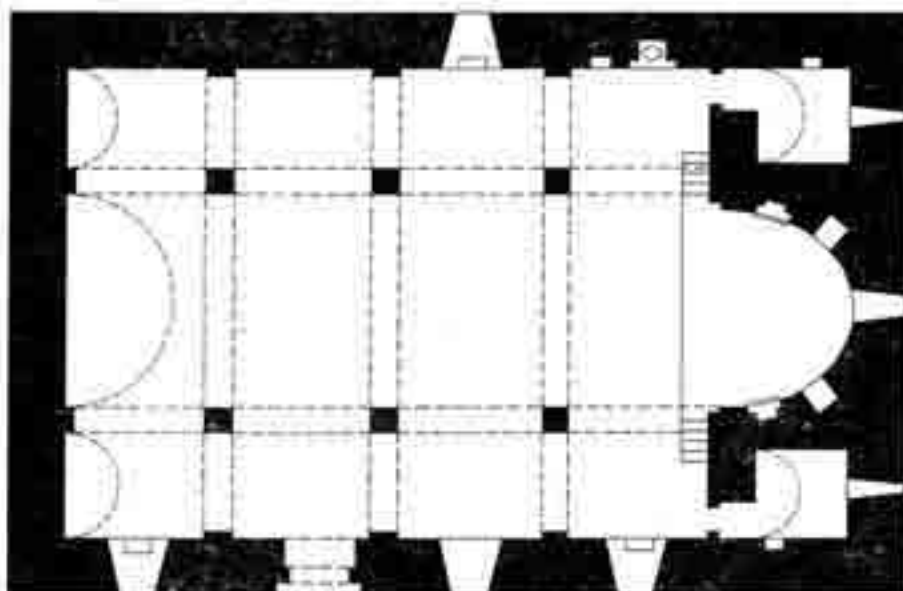
17. ՀՀԳԳԱ, Ֆոնդ 56, ցուցակ 1, գրք 4850, թերթ 18։

18. Մ. Եսիս. Բաղխտատարեանց, Արցախ, Բազու, 1895, էջ 259-264։

19. Բակուր Կարապետյան, Հարյուր տարվա նրկնություն, Երևան, 1990, էջ 20։

20. Ա. Ջալալեանց, ժամապարիտրդություն ի մեծն Հայաստան, մասն Ա, Տիֆլիս, 1942, էջ 172։

Պարավերջին գյուղ այցեամ հետազոտողները Լույն եկեղեցու տեղում տեսել էին հիմնովին վերակառուցված և որ եկեղեցի. «...եկեղեցին Աուրբ Աստուածածին. հոյակապ կառուցել է վեց սինների վերայ համակ սրբատաշ տորոնագոյն քարով... միջից քիտում է քարեհամ քուր, շունի արձանագրութիւն, քայց երիտում է որ Լորոզում է...»²¹ Կարճ ժամանակ անց եկեղեցու և որ

այցելուն գրում է. «...մտ ժամանակներս Լորոզել են, վերացնելով այն աղբյուրը, որ առաջ քիտում էր եկեղեցու հիստիալին պատից եւ թափում եկեղեցու կեղոտում շինուած մի քառակիւնի առագանի մէջ»²²։ Ակադրագրվածին ավելացնենց, որ եկեղեցին ունի ետեւով թաղածածկ հորինվածք։ Ավագ խորանի երկու կողմերում եղած ավանդատները կրկնախարկ են։ Ահալ մուտքը բացված է հարավային ճակատից։ Արտաքին չափերն են՝ 22,05X14,20 մ։ Պատերի մեջ ազուցված են մի քանի խաչքարեր ու տապանաքարեր։ Դրանց թվում կան նաեւ արձա-

21. Մ. Բարխուտարյանց, Արցախ, Ռազու, 1885, էջ 258։

22. Ե. Լալայեան, Գանձակի զավատ, 1899, էջ 110։

ազդեցությունը: Արժեքավոր է հատկապես ավագ խորանի հարավակողմի արեամտահայաց անկյունում ազդեցված տապանաքարի (չափերն են՝ 118X44 սմ) հնգատող արձանագրությունը:
ՍՈՒՐԻԲ ԽԱՅՍ ԲԱՐԷՄԱՆՍ ԱՋԻՋ ՊԵՎԻՆ, Ս Ա ՕՐՆ՝ ԱՆՔԱՅՆԱՆԻՆ,
ՀՕՐՆ՝ ԱՆՂՐԵ | ԱՄԻՆ, ԿՈՂԱԿՏ(Ի)Ն՝ ՊԵՎԻՆՈՒԿՅ | ԱՆԻՆ ԵՒ ԻՐ
ՈՂՈՂՅԸ, ՈՐ :Բ: (2) | ՔՈՒՅԱ(Ա)Ն ԵՐ(Ե)Տ ԵԿԵՐ(Ե)ՑՈՅԱ, | ՔԿ(Ի)Ն
ՈՃ(1851):

Եկեղեցու ներսում, Խյուսիսային պատի մեջ մկրտարանի ավազանից ներքև ազդեցված տապանաքարի երեսին (չափերն են՝ 143X67 սմ) քանդակված են կենցաղային պատկերներ և թվականը:

Ք(Վ)Ն) ՈՂՔ (1643):

Ավագ խորանի մեջ ընկած մի խոյակաձև քարի վրա փորագրված է.

ԱՐՐԻԻ 20 ԻՆ ԱՅՍ ՍՈՒՐԲ ՏԱՃԱՐԻՍ ՆՈՒՓՐԵՑԻ ՅԻՇԱՏԱԿ ԽՈՅ՝ ԱՄՆԻՇԵՑԻ²³
ՍԻՍՈՆ ԱԱՀՏԵՆԱՆՑ:

Այստեղուտ եկեղեցու հարավային պատին մի խաչաքանդակի շուրջ փորագրված է.

... Կ ՈՂԱԿ(Ի)Ց... ՈՄԿԳ (1814):

Նույն ճակատի արեւելյան անկյան մոտ պահպանվում է արեային ժամացույցը, իսկ արտաքուստ արեւելյան ճակատում ազդեցված լուսամտի շրջանակները ակնհայտորեն պատկանելիս են եղել տեղում գոյություն ունեցած հին եկեղեցուն:

Գետաշենի երրորդ եկեղեցին գտնվում է Կաթողիներից ավելի արեւմուտք: Գրականության մեջ այն հայտնի է որպես Կուսանաց անապատ: Միաժամանակ 1885 թ. մի վավերագրում այն հիշատակված է Կուսանոց Աք. Տիրամոր եկեղեցի անվամբ²⁴, Դեռևս 19-րդ դարի վերջերին եկեղեցու շուրջ կիսավեր դրությամբ պահպանվում էին միաբանական սենյակների մնացորդները:

Աք. Տիրամոր եկեղեցին թաղածածկ միանավ շենց է: Ավանդատներ չունի: Բորանց կիսաշրջանաձև է, ծածկը՝ երկթեց, միակ մուտքը բացված է արեւմտյան ճակատից: Կառուցված է անմշակ քարերով, կրաշաղիա: Մրբատաշ են միայն անկյունաքարերը: Արտաքին չափերն են՝ 12,14X7,80 մ: Բարավորին փորագրված է քառատող մի արձանագրություն (քարի չափերն են՝ 125X51 սմ).

ԱՅՍ Է ԱԵԻՔ ԹԱՄԱՋԻՆ ՈՂԻ

ԱՍՈՒՌԻՄԱՆԻՆ ԵՄՊԱՐ՝ ԵԱԿՐԻՆ, ՔՊԱՃԻՆ,

ԱՂԱԿԻ ՈՂԻ ԱԵԻՔ ՕՒՇՓՈՆ²⁵:

ՎԵՐԻՑ ՊԵՀԷՋ, ԱՍՐՅԱՆ ՊԵՀԵՋ:

Ներսում, հարավակողմի որմնասյան վրա 6 տողով փորագրված է.

ՔՎ(Ի)Ն ՈՃՂՇ (1749)

ԵՍ ԱՐՈՒԷՑԻ

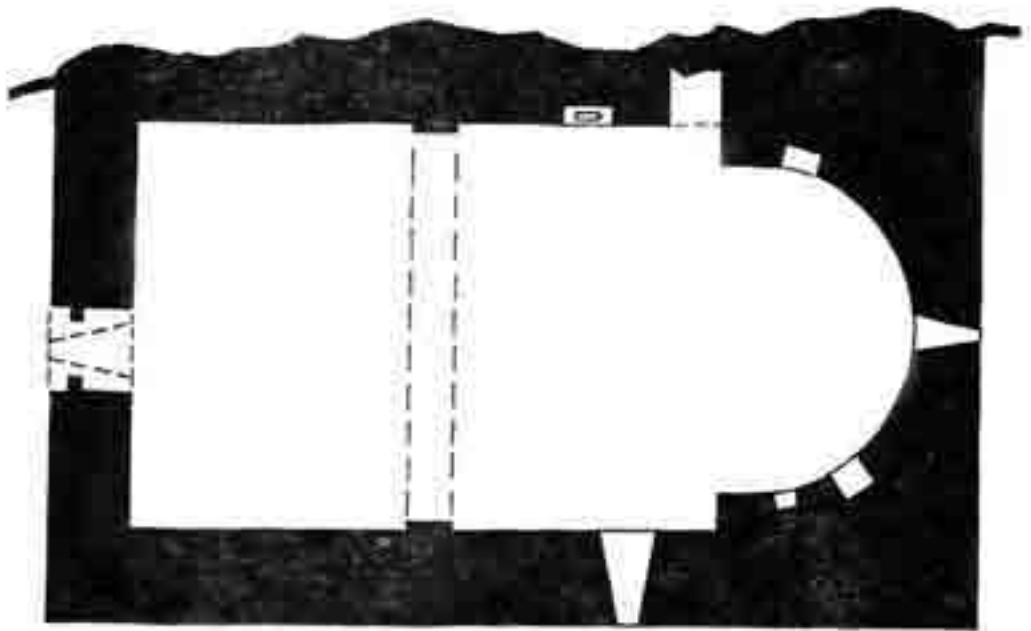
ԳԻՐԻԿՈՐԻ ՈՂԻ

ՊՕՂՈՍԻՆ ԱՄՐ

23. Մանաշիր վրդեմ է՝ այժմյան Շահումյանի շրջանում:

24. ՀՀԳՊԿԱ, ծանց 53, ցուցակ 1, գործ 3877, թերթ 29:

25. Սա այն մեյիվն էր, որ 1767 թ. Գևորգյանից հետո էր շարունկ Շահվերդի խանին ու հետագուհի մինչև Գամձակ:

0 5 մ

**ՅՈՒՆԵՍԿՈՒՆԻ
ՔԱՐԹՈՒՇԻՆ:**

Արեւմտյան ճակատում ագուցված են 3 գեղաքանդակ խաչքարեր, երկուսը՝ բնկորված: Կեր- ջիններիցս մեկի քիվին եւ ցիվատակում երկու տողով փորագրված է.

Խ(Ա)ՉԱ ԽԱՅՈՒ(Ւ)ՆԻՆ ԵՒ ԻՒՐ ԼՆՁԵՅ(Ն)ՆԻՑ, | ՔԿ(ՒՆ)ՈՒԷ (1588):

18-րդ դարի վերջին, երբ Գետաշենը հասել էր իր բարգավաճման գագաթնակետին եւ գյուղի քնակչությունն էլ բավականին բազմություն էր կազմում, Ներքին թաղի շուրջ 250 տուն հայեր մի համախոտական խնդրագրով դիմել էին հոգեւոր իշխանություններին ծխական 2-րդ եկեղեցի կառուցելու թույլտվություն ստանալու անկապիցով: Խորագիրը կազմվել էր 1897 թ. փետրվարի 15-ին: Կերծում ստորագրել էին 250 գետաշենցիներ: Մեր Գետաշեն գիւղի եկեղեցին, որտեղ կատարում է այժմ ժամերգութիւն եւ սրբազան պատարագ կատարում լինելով լեան կիսակառարի վերայ դիւրութիւն ունի միայն իւր շրջակայի քնակչաց ծխոց յաճախել այդ եկեղեցին, իսկ Ներքի թաղ կոչումը գիւղամասում, որ լեան ստորտից սլսեսալ ընդարձակ դաշտավայրի վերայ է սփռում, անցի ցան երկու հարիւր հիսուն տուն անկարող է

լիտում միջոտ եւ համապատասխան զարկներ, մինչեւ եկեղեցին, ուստի շատերը զրկում են ժամերգութիւնից, մանաւանդ Յերոնից եւ պատասուց: Հին ժամանակներում, երբ փոքր էր մեր շիրիքի բնակչութիւնը քառասուն էր լիտում իշեպալ եկեղեցին, իսկ Ներկայումս քառասունիկ անգլանայով Ներդաթիւն է կրում եկեղեցին: Գիտց այժմ չորս հարիւր հիսուն ծովս ունի ի քաղաքային օտարականները եւ համեմատելով այդ թուի հետ եկեղեցին շատ փոքրն է, հարկաւ եւ պահանջ է զգացում մի այլ եկեղեցի ունենալ:

Եւ այդ երկրորդ եկեղեցին արդէն կայ իրենայ Ներքի թաղ գիւղամասում. որ մի փոքրիկ տանաւ է, որ պատում է Ասազ Աթ. Նշանը կենաց փայտից, որտեղ յամայնում են Գանձակից, Յիշխոսից եւ գառաներից ուխտատուների անազին բազմութիւն, ամառ ժամանակը որ տեղ չէ լիտում շատերի համար կանգնելու: Եւ այդ փոքրիկ տաճարի մէջ տվորաբար ժամերգութիւն չէ լիտում եւ ի վաղուց մտադրուածք ենք շինել այդտեղ մի փառատր եկեղեցի, որովհետեւ իր վերայ ունի եւ դատարկ գետին քառականստեղ, քայք մի քանի հանգամանքների շներեցին, իսկ այժմ անի յարմար ժամանակ համարելով, գիտի համայնութիւնը քանկանում է սկսել նուա շինութիւնը, եթէ որ հոգեւոր իշխանութիւնը քարեամբութիւն ցոյց տայ...²⁶:

1897 թ. Մայիսի 1-ին Գանձակի հոգեւոր կառավարութիւնը վիճակային հաշոյ կոնսիստորիային (Վրաստանի եւ Իմերեթի) պատասխանել էր. «...նախ թէ քնա շիջ կարեւորութիւն կատուցանելու գերկորոյ եկեղեցի ի գեղջն Գետաջէն, քանզի եկեղեցի տեղայն կատուցեալ է ի յարմարատր տեղոյը գեղջն եւ է քառականիս ընդարձակ, մինչեւ անգամ ի ժողովել ժողովորոց ի նմին դեռեա մնայ ընդարձակ դատարկ տեղի, թող թէ ժողովորականք Գետաջիւնու կիսով շատ քրոնեալ քնակին ի Գետրան եւ ի Շիլքին կոչեցեալ թաղս ի վերայ 12 եւ 35 վերտսից: Երկրորդ, թէ ժողովորականք տեղայն եթէ ոչ ամենեքեան, այնուամենայնի մեծա մասամբ են դառն արջաւոց, որք դժուարութեամբ հայտնայթին զօրական ապրուստ գերդաստանի իրենանք: Եւ երրորդ, թէ տեղին, որ կանին կատուցանել գեկեղեցի է քոյրորովին անյարմար փոքրահիւր, քրակաճե տափարակ գետին, որ կատուցեալ զոս մատուան Ասազ Անուր Նշան ուխտատեղոյ եւ կից նմին երկու փոքրիկ սենեակ փասն իցեանելով ձգտատրոց»²⁷: Ի վերջոյ նույն թվի Մայիսի 30-ին խնդրոց վերջնականապէս մեծովել է եւ զորոն փակվել:

Գետաջեւում հաջորդ կարեւոր հնազանդ ընդարձակ գերեզմանոցն է: Այստեղ պահպանված բազմաթիւ խաչքարերի ու տապանացարերի ուսումնասիրման շնորհիվ պարզվում է, որ թաղումները գերեզմանոցում կատարվել են անվազն 8-9-րդ դարերից սկսած: Այնուհետեւ հնավայրում ակա են հետագա քոյր դարաշրջաններին վերաբերող շիրմացարեր ու խաչքարեր, որն ակացուցում է հայաբնակ Գետաջեւի հարատեւ գոյութիւնը արդէն շուրջ 1200 տարի (անսկզպն):

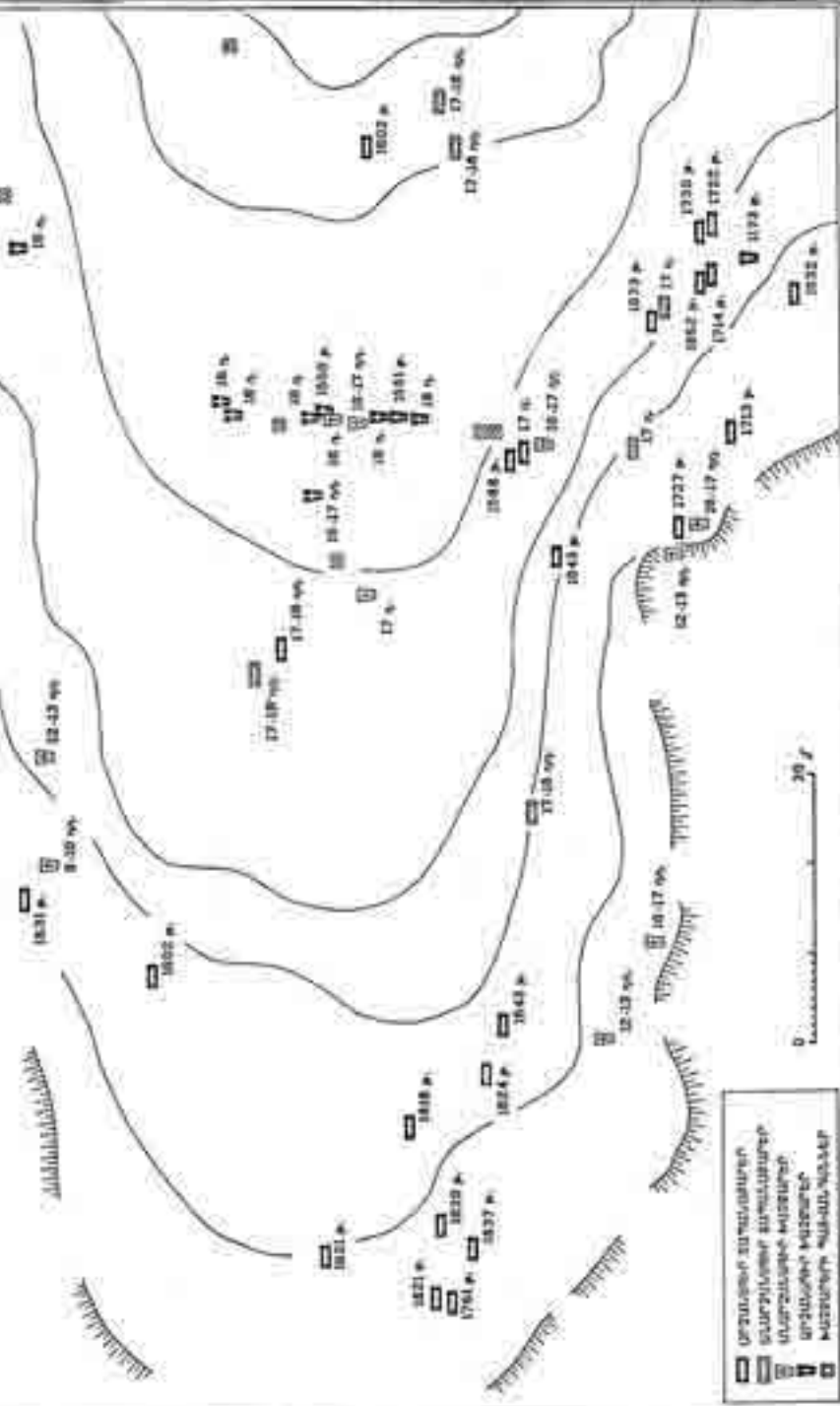
Գերեզմանոցը գտնվում է գյուղի հյուսիս-արեւմտյան եզրին, երկու կողմերից ծայրերով անանձնացած, դեպի արեւելք քիչ քանդացող թեքութեամբ ընդարձակ հարթութեան վրա: Տեղանքն իջտող դիրք ունի շրջակայքի նկատմամբ եւ ավելի բարձր է քան գյուղի բազմաթիւ թաղամասերը:

Գերեզմանոցի արեւելյան ծայրը հին թաղումներով հարուստ է: Պահպանված խաչքարերի ու տապանացարերի մեջ կան գեղարվեստական մեծ արժեք ներկայացնող հուշարձաններ:

26. ՀՀԳՊՆԱ, ծեփ 53, ցուցակ I, կրթ 3342, քնդ 3:

27. Նույն տեղում, քնդեր 26:

ԳԵՏԱՍՈՒՄ
 ԳԵՐԵՉԱՐԵՆՈՒՄ ԵՎ ԲՆԱԿԱՆՈՒՄ

- ԳԵՏԱՍՈՒՄ ԶԻՄՆԱԿԱՆՈՒՄ
- ԳԵՐԵՉԱՐԵՆՈՒՄ ԶԻՄՆԱԿԱՆՈՒՄ
- ԲՆԱԿԱՆՈՒՄ ԶԻՄՆԱԿԱՆՈՒՄ
- ԿՈՆՏՐՈՒԿՆԵՐ ԶԻՄՆԱԿԱՆՈՒՄ

Վերջիններին մեջ քիչ չեն արձանագրվածները: Հնավայրում ամենափոքը 1173 թ. մի խաչ-
 քար է: Հնդիանրապես գերեզմանոցից հավաքել ենք շուրջ 30 միավոր 12-18 դդ-ին
 վերաբերող արձանագրություններ, իսկ 19-20 դդ. տապանագրերը չափազանց շատ են
 (ավելի քան 300):

ՔԱՉՔԱՐ, ընկած է մեջքի վրա, կիսով չափ խրված հողի մեջ, գեղաքանդակ է, չափերն
 են՝ 120X74X14 սմ, ստորին մասում չորս տողով փորագրված է.

ԹԻՒՆ ՈՒՐ (1173) ԷՐ: ԵՆ ՍԻՐԱՆՈՒՆ ԵՒ ՆՄ
 ԻԹԱՐ ԿԱՆԳԼԵՑԱՐ ԶՄԱՋՆ Ի ԲԱՐԵՄ
 ԱՄՈՒԽԹԻՒՆ) Տ(ԷՎ ԴԵՏՐՈՍԻ: ԵՒ ՁԻ
 Ա ՁԻԵԵԵՐ.....:

ՄԱՉՔԱՐ, կանգուն է իր սկզբնական տեղում, գեղաքանդակ է, ստորին մասում հեծյալի քանդակ է, չափերն են՝ 210X80X25 սմ, քիվին եւ ստորին մասում յոթ տողով փորագրված է.

ԵՍ ԷՏԳԱՅՐ ... Ա ԴԵՍ
Ի: (40) ԱՄՐԴ ՌԿ ԱՌԻ ԶԴ ԱՐԱԴԱՐԱՆ
ԿԱՄ(ԱԻՆ) Ա(ՍՏՈՒԹՈՅ):
(Ք)Կ(ԻՆ) ԶԴՁ(1550)
ԷՍ ԱՋԱՐԻԷՆ ԻԻԿ :Ք: (2)
Է Դ ԲԱԿՐՈՎԼ ՈՂՈՐՍԻ
ԱՍԱՑԵՔ:

ՄԱՉՔԱՐ, գեղաքանդակ, ստորին մասում երեք մարդկանց պատկերներ են, կանգնած է իր սկզբնական տեղում, չափերն են՝ 210X73X22 սմ, քիվին եւ հիմնախաչի ստորին թեփ երկու կողմերում փորագրված է.

ԴԱՋԱՐՍ ԿԱ(Ն)Կ(ՆԵ)ՅԻ Ն(Ա)ԶԵՐՍ (Ա)ՄԷՆ, | ՔԿ(ԻՆ) Ռ | Լ (1581)²⁸:

ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ, չափերն են՝ 127X64X30 սմ, հարավային երեսը խաչազարդ է (փոմ-նախարված), իսկ հյուսիսային երեսը հարուստ է պատկերաքանդակներով: Եզրով ձգվում է արձանագրությունը.

ՍՐ ՄԱ ՉՍ ԲԱՐԷՄԱ(Ի)Մ | ՍԵԻՔՏԱՆԻՆ, ԷՆԱԻՆ, | ՔԿ(ԻՆ) Ռ | ԼԵ (1588):

ՄԱՉՔԱՐԵՐ, երկու հատ իրար կողք, կանգնած են մի ընդհանուր պատվանդանի մեջ: Երկուսի քիվախառվածով ձգվում է մի ըովանդակությամբ արձանագրություն: Չափերն են՝ 158X68X25 սմ եւ 148X70X28 սմ:

ԵՍ ԷՏԿԱՐ ԱՐԴԵՍ ԿԱՆԿ(Ն)ԵՑՈՒԹԻ | ՄԱՉՍ ԻՇԱ(Տ)Կ ԸԱԻՐՆ ԻՄ՝ ՄՈՆԱՆ | ԵԻ ԱՍԻՐՆ ԻՍՈՅ՝ ՔՈՒ | Լ | ԻՆ: ԵՍ ՍԵ | ԴԱԿՐՐ ԱՋԱՐ | ԵԱՅ:

ՄԱՉՔԱՐ, գեղաքանդակ, ընկած է կողքի վրա, չափերն են՝ 208X70X25 սմ, քիվին երկու տողով փորագրված է.

Ն(Ա)Զ(Ս) ՓՐԿՈՒԹԻ(ԻՆ) | ՀՈԳՈՅՆ Տ(Ե)Կ՝ ԱՐԱՋԱՐԻՆ:

ՄԱՉՔԱՐ, գեղաքանդակ, ստորին մասում որսի տեսարան, կանգուն է իր սկզբնական տեղում, չափերն են՝ 185X67X23 սմ, քիվին փորագրված է.

Ն(Ա)ԶՍ ՆԱՋԱՐԻՆ:

ՄԱՉՔԱՐ, գեղաքանդակ, կանգուն է, չափերն են՝ 138X76X25 սմ, քիվին մեկ տողով փորագրված է.

Ա(ՍՏՈՒԿ)Յ ՅԻԸԷ: ԴՍՄԷՍ: ՅԻՇՈՂՆ:

ՄԱՉՔԱՐ, գեղաքանդակ, ընկած է գետնին մեջքի վրա, չափերն են՝ 175X83 սմ, քիվին փորագրված է.

Ն(Ա)ԶՍ ԲԱՓՈՒԿԵԻՆ:

ՄԱՉՔԱՐ, գեղաքանդակ: Այս խաչքարը մեք տեսել եւ արձանագրությունը ընդօրինակել էինք 1985 թ.: 1989 թ. այն գերեզմանոցում չենք գտել եւ համարում ենք կորած կամ հնավայրից փոխադրված այլ վայր: Յոթ կարճ տողերով փորագրված էր.

ԵՍ ԴՄՐ | ԱՅՃԱՆ | ԱՐԱՅ: Ե | Ս ԿԱՆԳ | ՆԵՑՈՅՑ | Ի :Գ: (3) Ն(Ա)ԶՍ | ԻՇԱ |

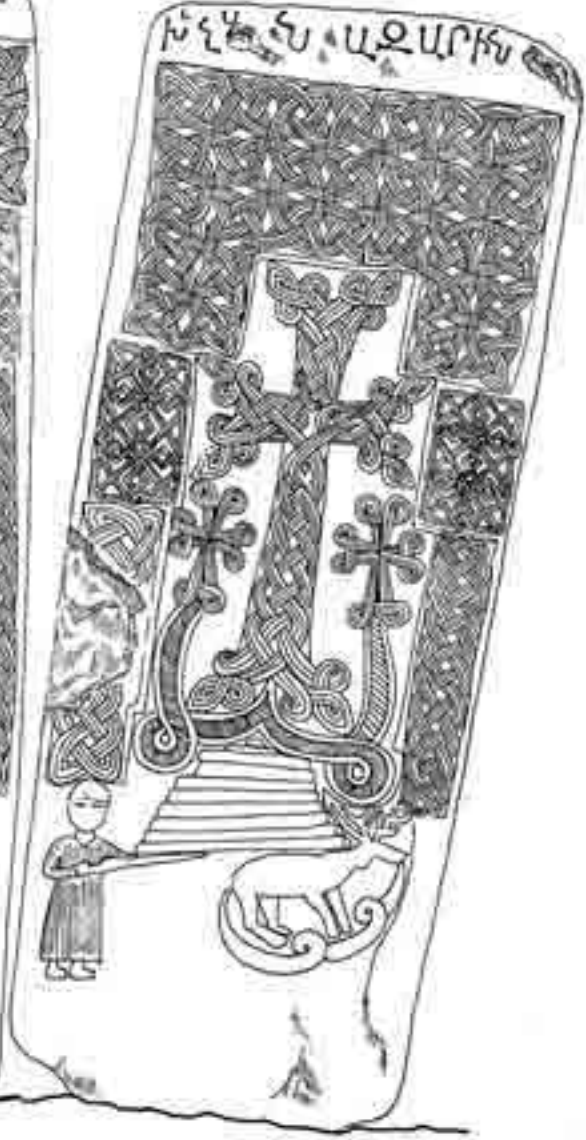
28. «Դիվան իայ վիմագրություն» հ.5. էջ 235
(ունեն միայն թվականը):

ՂԱԶԱ ԲՍԿԱԿԳԻԽԷՐՍ

30

ԽԷԿՆ ԱԶԱՐԻՍ

0 30

(ՅԱ).....

ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ, հյուսիսային երեսին խաչաքանդակներ են, իսկ հարավում պատկերաքանդակներ ու հնգատող արձանագրություն:

ԹՎ(ԻՆ) ՈՍԱ (1602), | ԵՍ ՃԵՆ | ԵՄԵՆԱ | ԳՂԱՆԿ(ՆԵ)ՅԻ ԱՍԻՈՒՄ Ն | Ա) ՉԱ
ԲԱՐ(Ե)ՅԻՍԱ | ՈՐԴՈՅՆ ԽՐ ԱՐԱՅԻՆ:

ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ, չափերն են՝ 137X44X27 սմ, երկու երեսներն էլ խաչաքանդ են: Հյուսիսային երեսի վերին եզրով ձգվում է մեկ տողանոց արձանագրությունը:

Ա ՅԱ Է Հ(ԱՆ)ԳԻ(Ա)Տ ԱԿ(Ր)Տ(Ի)Ջ ԲԵԿԻՆ, Կ(Ա)ՆԳ(ՆԵ)ՅԻ ԱՍԻՈՒՄ
Ն(Ա)ՉԱ, ԹՎ(ԻՆ) ՈՍԱ (1602):

ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ, չափերն են՝ 133X57X20 սմ, հյուսիսային երեսը ողորկ է, իսկ հարավայինը՝ խաչաքանդ ու պատկերաքանդակված: Եզրով ձգվում է արձանագրությունը:

Ն(Ա)ՉԱ ԲԱՐԻՎ(ԱՆ)Ա ԳՐԻԳՈՐԻՍ, ԹՎ(ԻՆ) ՈՂԷ (1627) | ԳՈՒՈՒՄ, | ԷՀԴԻ | ՊԱՐ:

ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ, չափերն են՝ 131X20X56 սմ, երկու հիմնական երեսները խաչաքանդ են: Արձանագրությունը փորագրված է երկու տողով:

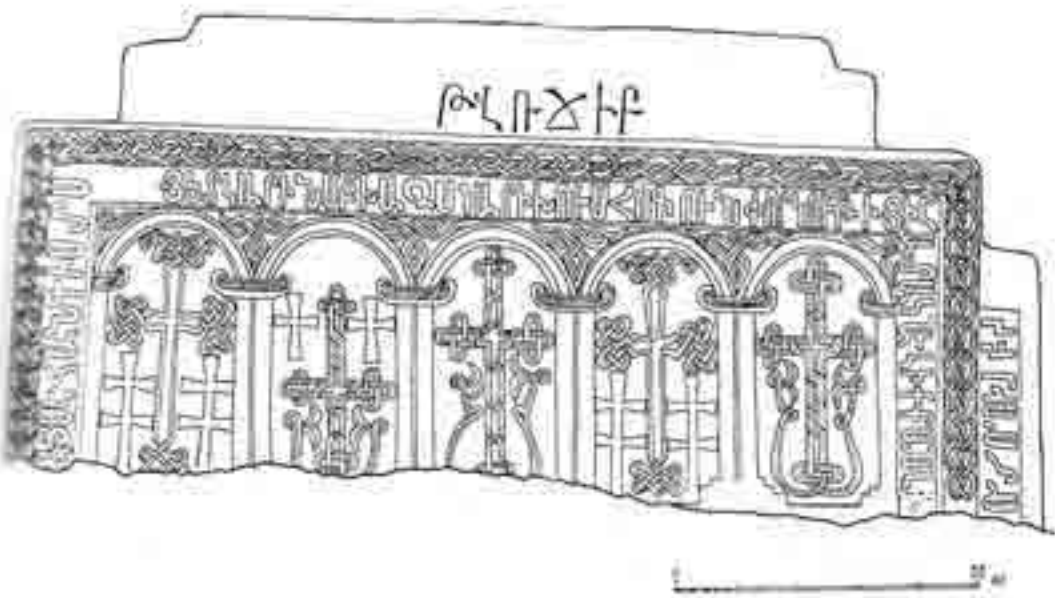
ԱՍԻՈՒՄ Ն(Ա)ՉԱ ՏՈՒՐՈՒՆԻՆ, ԵՐԻՆ, ՇԱՐԻՆ, | ԹՎ(ԻՆ) ՈՉ (1631):

ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ, չափերն են՝ 130X24X56 սմ, հյուսիսային երեսին խաչաքանդակներ են, հարավում՝ պատկերաքանդակների, խաչեր ու մեկ տող արձանագրություն: Թվականը փորագրված է արեւմտյան նեղ կողմը:

ԱՅԱ Է Հ(Ա)ՆԳ(Ի)Ս ԷՐԵՎԱՆԵՑԻ ԳԱՆՈՒԿԱՏԻ ՈՐԴԻ ՊԵՏՐ(Ր)ՅԻՆ, | ԹՎ(ԻՆ) Ո | ՈՉ (1643):

ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ, հարավային երեսը զարդարված է կամարների ներքո քանդակված հինգ

խաչերով, իսկ հյուսիսային երեսին պատկերաքանդակներ են եւ թվականը՝ ուսուցիկ գրչութեամբ:

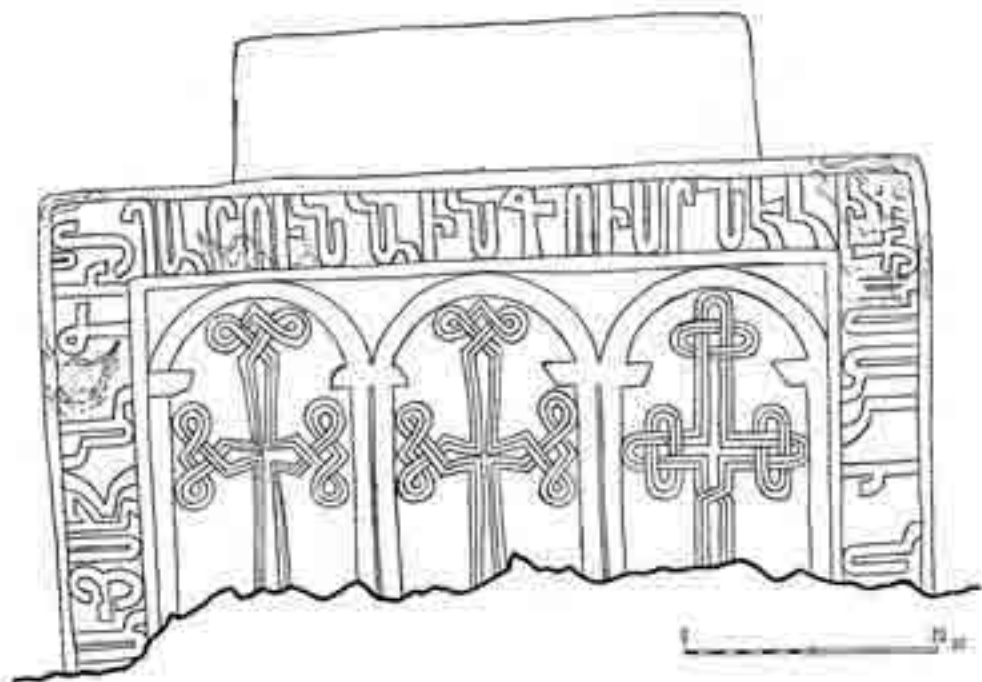
ՈՂԲ (1643):

ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ, 125X28X81 սմ, հյուսիսային երեսին չորս կամարների ներքո՝ խաչաքանդակներ են, իսկ հարավային երեսին ուսուցիկ գրչությամբ քնդարձակ արձանագրությունն է:

ՍՊՈՒՅՐ ՄԱԶՍ ԲԱՐԵՒՈՍ ՎԱՍՆԱՋԱՐԻՆ, ԿՈՂԱՅԿԻՑՆ՝ ՆԱՆԵՆ, ՈՐՈՒ՝ ԵՆԱՎՐԻՆ, ՅԱՐՈՒԹՅՈՒՆԻՆ: ԻՇԵՑԵՔ ԱՍԱՐՃԱՆ ՅՈՒՎԱՆ ԿԱՔ | ՍՈՐ |, ԹՎ(ԻՆ) ՈՃԱ (1652):

ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ, չափերը՝ 72X22X50 սմ, հարավային երեսին երեք անձերի պատկերներ են (մեկի ձեռքին սազ է), հյուսիսային երեսին կամարաշարի ներքո երեք խաչաքանդակներ են, իսկ շրջը՝ մեկ տող ուսուցիկ գրչությամբ արձանագրությունն է:

ԱՅՍ Է ՎԱՆԱԳՈՍ ԲԱՐՈՒՆԱՆԻՆ, ՂՈՒՍՏՐ՝ ՍԵՒԹ ԹԱՄԱՐԻՆ:

ԱՅՍԷՏԱՆԻ ՈՍՊԿԱՏԻ ՍԻՆՈՂՈՅԻՆ ԱԵՆՆ
ՈՐԴԻԱՐՈՒ ԹԻՆ ԿԱԿՈՂՄԱՊԱՏՈՒՄ ԼՈՃԿԲ

ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ, չափերը՝ 170X32X79 սմ, հարավային երեսը արձանագրված է (մեծ մասը ուսուցիչ, իսկ վերջի երկու բառերը շրջված գրչով պայմար):

ԹՎԻՆ) ՈՃԻԲ (1873): | ԱՅՍ Ե ՀԱՆԳԻՍՍ ՅԵՏԿԱՐԻՆ, ՍՈՒՐԻՅԻ ԽԱՉՍ ԲԱՐԻՒՐՈՒՍ
ՀՈԳՈՒՆ Փ Ո ՌԿՈՒԹՈՒՆ), ՅԻԵԱՏԱԿ ՆԵՒԻԲ ԲԱՍԱՅԻՆ), | ԱՐԱՍԻ ԲԵԿ²⁹:

ԽԱՉՔԱՐ, պարզ, կանգուն է իր սկզբնական տեղում, չափերն են՝ 85X55X30 սմ, քիվին երկու տողով փորագրված է.

Խ(Ա)ՉՍ ՓՐԿԱԿԱՆ | ՆԵՎԿԻՆ ՀՈԳՈՒՆ:

ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ, վրանաձև, չափերն են՝ 148X53X26 սմ, հյուսիսային երեսը ողորկ է, իսկ հարավայինը՝ խաչաձևով: Մեկ տողանոց վիմագիրը չզվում է հարավային երեսի եզրով.

ՍՈՒՐԻՅԻ Խ(Ա)ՉՍ Բ(Ա)ՅԵԻ(Ա)ՉՍ ՈՐՈՒՅՏ(Ա)ՄԻՆ):

ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ, չափերն են՝ 110X45X21 սմ, հարավային երեսը ողորկ է, հյուսիսայինը՝ զարդարված չորս խաչաձևանդաներով: Վերին, նեղ ու հարթ երեսին մեկ տողով փորագրված է.

ԱՅՍ Ե ՀԱՆԳԻՍՍ ՈՐՈՒԹԵ(Կ)ԻՆ:

ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ, չափերն են՝ 143X55X25 սմ, հարավային երեսը խաչաձևով է, իսկ հյուսիսայինը՝ ողորկ, ուր մեկ տողով փորագրված է.

ՍՈՒՐԻՅԻ Խ(Ա)ՉՍ ՀՈՐԿՈՒ ՓՐԿՈՒԹ(ԵՆ):

ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ, ողորկ մակերեսներով, չափերն են՝ 183X77X28 սմ, հյուսիսային երեսին երկու երկար տողերով փորագրված է.

ԱՅՍ Ե ՀԱՆԳԻՍՍ ՌԱՆԵՆԻՆ, ԿՈՂ(Ա)ԿԵՆ՝ ՆԱՐԵՆ(ԻՆ), | ՈՐՈՒ՝ ԱՐՈՒԹԻՆ,

²⁹ «Դիվան...», էջ 236 (թերի):

ԿԱԿՈՂ ՏԱՊԱՆԻՍ, ԹՎԻՆ) ՈՃԿՐ (1713):

ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ, չափերը՝ 130X23X57 սմ, հյուսիսային երեսին չորս խաչաքանդակներ են, իսկ հարավային երեսի եզրերով ձգվում է արձանագրությունը:

ՏԱՐՈՒԹԻՒՆԿՆ ԿԱՆԿ(ՆԵՅԹ) Ս(ՈՒՐ)Ի ԽԱՉՍ ԲԱՐԵՆՈՍ ԵՆՈՒՄ, ՈՐՈՐԻ Հ
ԱՆՆԱՉԱՐԻՆ: | ԹՎ(ԻՆ) ՈՃԿԳ (1714):

ՅԱՊԱՆԱՔԱՐ, խրված է հողի մեջ, սալաքար է, չափերն են՝ 177X45X24 սմ: Ունի եռա-տող արձանագրություն:

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ | ԿԱՐԿ(ԱՋ)ԱԿԻՆ, | ԹՎԻՆ ՈՃԿԱ (1722):

ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ, ուղղանկյունաձև: սալաքար է, մեծ մասով խրված է հողի մեջ, հողմա-հարված արձանագրությունից հազիվ կարդացվում է թվականը:

ՈՃԿԶ (1727):

ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ, հարթ ուղղանկյունաձև: սալաքար է, չափերն են՝ 167X54 սմ, ունի հյու-սածո եզրագրով: Ուսուցիչ գրությամբ արձանագրության վերջնամասը հողմահարված է:

ԱՅՍ Է ՀԱՆԳԻՍ(Տ) | ՅԱԿՈԲԻ ՈՐԴ | Ի ԱԿԱՆԵՍԻՆ, ԹՎԻՆ ՈՃԿՐ (1730), ՅԻԸ...:

ՏԱԴՆԱՔԱՐ, չափերն են՝ 174X59X20 սմ: Երեսները ողորկ են: Հարակալին երեսին կա երեք տող արձանագրությունս:

ԱՅՍ Է ՏԱԴՆԱ ՄՂՈՋԵՑԻ ՊԵՏՐՈՍԻ, | ԱՍ Է ՈՐՈՒ ԿԱՏԱ ՎԵՆԱՆԵՑ ՍԱՐԳԻՍԻ, |
ԹՎ(ԻՆ) ՈՒՅ (1761):

Գերեզմանոցում պահպանվել են նաև այլ մեծաթիվ արձանագրություններ, քայք դրանք վերաբերում են 19-20 դդ-ին և կարելի է կարծել, որ շրջանի պատմության ուսումնասիրության առումով և որոնք ներկայացումը մեր այս աշխատության նպատակից դուրս է: Գյուղամիջոմ, Հայրույթան Ձիթավարդի (Ձիթո) տան պատի տակ պահպանվում է մի գեղարվեստական խաչքար՝ անթվակիր արձանագրությամբ: Ոճն ու զարդանշանը ընտրող են 17-րդ դարին: Խաչքարի քիչին մեկ տողով փորագրված է.

ՍՂՈՒՐԻ ԽԱՅՍ ՍԱՐԳԻՍԻՆ:

Խաչքարի չափերն են՝ 110X48X15 սմ:

Գետաշենի աջափնյա թաղամասերից մեկում, -ճղարանց- տների մոտ, մի փոքրիկ բլրի վրա տարածվում է մեկ այլ գերեզմանոց: Ըստ հնավայրում պահպանված տապանաքարերի ու ստամապիրության այստեղ թաղումները կատարվել են ամբողջ 18-րդ դարում և 20-րդ դարի սկզբներին: Տապանաքարերից միայն մեկը, որի երեսին ամբողջ երկարությամբ քանդակված է զավագան, ունի հետևյալ արձանագրությունը.

ԱՅՍ Է ՏԱԴՆԱ... | ՍՂԻՔԱԿՈՍ ՏԵՂԻ ԻՍՐԱԷԼԻՆ, ՈՐ Է ՈՐՈՒ | ՏԵՂԻ ԾՀԱՆԷՆԻ,
ԹՎ(ԻՆ) ՈՒՀԸ (1829):

Գետաշենի միջով հոսող Կյուրակ գետի վրա պահպանվել են 19 և 20-րդ դարերի սահմանազիջին կառուցված երկու քարաշեն, միաթոփչ կամուրջներ: Դրանցից վերինը կոչվում է -Տորտերի- իսկ ներքինը՝ -Գարինի- (Գարեգինի):

Գետաշենի հարյուրավոր քանակի շենքերն են արժեքավոր ու ինքնատիպ հուշարձաններ են: Դրանց մեծագույն մասը բազմահարկ է, որոշները ունեն մինչև անգամ չորս հարկ: Գրեթե բոլոր տները ունեն փայտաշեն պատշգամբներ, կղմինդրածածկ են: Աչքի են ընկնում հատկապես Մելիք-Մնացականյանների, Աիջայել Յուզբաշու, Տեր Մեսրոպ քահանա Տեր-Գրիգորյանցի տները: Կերչինս գտնվում է Ար. Ասովածածին եկեղեցու մոտ, արեւելյան կողմում և ունի շինարարական արձանագրություն.

1869 ԱՄԻ ՇԻՆԵՅԻՆԸ

ԱՅՍ ՏՈՒՆՍ, ԵՍ ՏԵՐ

ՄԵԱՐՈՎԻ ՏԵՂԻ ՅՈՒՆԵՆԷՍ-

ԵՆՍ ՏԵՂԻ ԳՐԻԳՈՐԵՆՍ ԵՒ Կ-

ՈՂԱԿԻՆ ԻՄ ՀԱՄԱՆՈՒՄ

ԽՈՋԱՅԱՆՆ, ՅԻՇԱՍԱԿ ՈՐՈՂՈՑ ՄԵՐՈՑ:

Ոլջարավ է, որ այս տունը, ինչպես ներկայումս, այնպես էլ դեռ 19-րդ դարում աչքի ընկնող կառույցներից էր. Շինութիւնների մէջ նշանակյո է Տեր-Գրիգորեանի քառալարով, գեղեցիկ տունը և Մելիք-Մնացականյանների նախկին մելիքական ապարանքը:³⁰

Ի դեպ, Տեր Մեսրոպի տան կառուցման վերաբերյալ պահպանվել են արխիվային վավերագրեր: Արդեն տան կառուցվելուց շատ հետո, 1911 թվականին համազորուղացիները բողոքով դիմել էին հոգեւոր կառավարությանը, թե. «...Մեսրոպ քահանայ Տեր Գրիգորեանցը զրանել է

30. «Գանձակի գառա», էջ 110:

բասկանաչափ տեղ եւ իր շինութեանը հետ միացնելով շէնքս է կանգնացնում³¹։ Բնակիչները Նշում էին, որ հողատարածքը եկեղեցապատկան էր եւ քահանան իրավունք չուներ այն սեփականելու։ Սյուս կողմից Տեր Մեսրոպը իր բացատրականում պատճառաբանել էր, որ տարածքն, որ ինքը տուն էր կառուցել, ոչ թե եկեղեցու, այլ իր սրահական հողն է եղել³²։ Թեեւ գործի հետագա ընթացքը հայտնի չէ, բայց ըստ ամենայնի քահանան հասել է իր նպատակին, որի ապացույցն է ցայսօր կանգուն փաստիչ շենքը։

Գետաշենում գլխավոր փողոցները սպահասակված են։ Ղրանցից պլանավորը ձգվում է գետի երկայնքով³³։

Գյուղի շրջակայքում եւս պահպանվել են պատմական մի քանի հուշարձաններ։ Կաղերով է հասկանալի Գետաշենից շուրջ 2 կմ հարավ, անտառի փնջին, հյուսիսարևմտյան մեղմաթեց սահայանքին գտնվող վանական համալիրը։ Հուշարձանախումբը հայտնի է Եղևատարի վանք անվամբ։ Թեւ ներկայիս կանգուն շինությունների (եկեղեցի, միաբանական սենյակներ, դարպաս) հիմնականում 17-18 դդ. վերաբերող շինություններ են, բայց հնախորդ սրահականված մի քանի միջնադարյան խաչքարերի թելորները, եկեղեցու որսերում ագրոգված առանձին ճարտարապետական թելորները վկայում են, որ ներկայիս կանգուն շինությունների տեղում ավելի հնում գոյություն են ունեցել պաշտամունքային կառույցներ։ Ցավոք Եղևատարի վանքի մասին չեն պահպանվել մատենագրական համարյա ոչ մի տեղեկություն։ Հայտնի է, որ շնայած քաղաքական ճարտ կացության 18-րդ դարում Եղևատարի վանքում հաստատված էր միաբանություն։ Այնտեղ ստեղծվում էին ձեռագիր մատյաններ։ 15-րդ դարում գրված մի ձեռագիր 1744թ. նորոգվել է Եղևատարի վանքում՝ երա հիշատակարանում կարդում ենք. «Նորոգեցա դասն եւ դժեռա ամանակիս, որ ոչ կառե ոք պատմել ներդրին եւ սուգ... Այդ՝ եղեւ նորոգեալ ի դոսն անապատիս Եղևատար, որում աստ բնակեալ ենք միաբան...»³⁴։

Ղրա փոխարեն համեմատաբար ազատ են 19-րդ դարին վերաբերող արխիվային վավերագրերը։ Կերքիներին շերտիկ նախ պարզվում է վանքի միակ եկեղեցու անունը եւ այլ մանրամասներ։ Հայտնի է, որ վանքը գործել է մինչեւ 19-րդ դարի սկիզբները³⁵։ 1841 թ. վանքը նկարագրվել է հետեւյալ կերպ. «Եղևատար անապատ գեղեցկաշէն յանուն սուրբ Աստուածածնի կառուցեալ, բայց այժմ է անալի։ Ունի գիղը հարիւր եւ տասն օրավար, որո՛ւ արժոյթ թիւն է նրկու հարիւր մանթ», մի այգի եւս միգարեր, բայց այժմ է խաբանացեալ»³⁶։ 1853թ. կազմած մի վկայագրում կարդում ենք.

«Անապատս այս եղեալ է ի նախնամե մի ի հարուստ եւ փաստօր կանօրեից ունելով բասկանութիւն միաբանս, որոց եւ գերեզմանք արդէն գտանին անդ, շրջապատ պարիսպ

31. ՀՀԳԳԿԱ, ֆոնդ 53, ցուցակ 1, գործ 3436, թերթ 4.

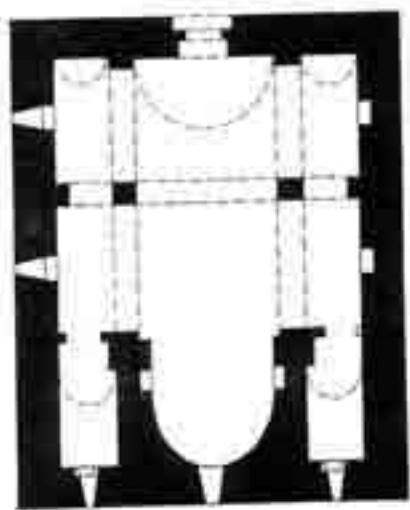
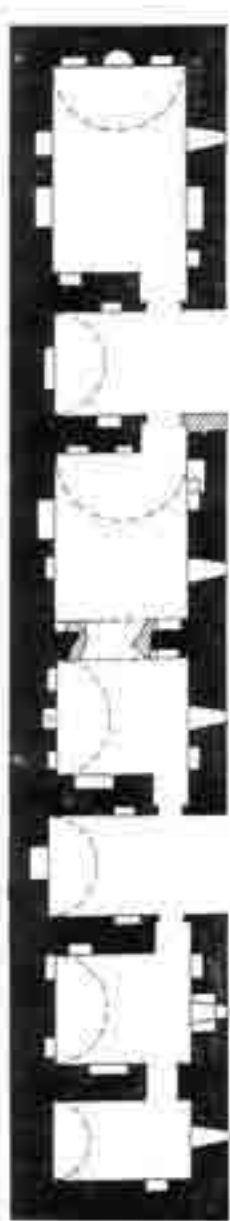
32. Նույն տեղում.

33. Գետաշենի ժողովրդական ճարտարապետության ավելի մանրամասն աստիճանափոխությունը տես՝ Ջարտարապետ Մանվել Սարգսյանի «Գետաշեն» հոդվածը («Կուլտուր-լուսավորական աշխատանք» հմբ. 2, 1988, էջ 13-20).

34. Արխիվը ԱՃԿԻ. Մատենան աշխարհավիչ համըխարանաց.

35. «Գամմակի գառտ», էջ 138.

36. ՀՀԳԳԿԱ, ֆոնդ 53, ցուցակ 1, գործ 3798, թերթ 64-65.

եւ այլ շինուածք ի նորկայումս ոմանց են քայքայեալք եւ ոմանց կիսախախտոց, իսկ եկեղեցին կայ յայրորդ դրութեամբ: Անապատս այս ունեցեալ ընդ սեպիստանս պատկանելիութեան իւրում զշրջակայ տեղիս, յորս պարունակին վարեպետոց, արտատանողից եւ անտառք ընդ յետագայ չորրս սահմանացս: Արեւելեան կողմն է գետն Ղարաբոլան գեղք. արեւմտեան կողմն է Ապիտակ շուրն, հարաւային է Ղանայ կոչեցեալ տեղին, լեռնակողմն եւ հիւսիսային Օլեկ սաացեալ քարն, ընդ մէջ ելլողնկ սահմանաց թաղկացեալ տեղից պատկանեցեալ է վերոյիշեալ անապատին ըստ վկայաբանութեան մերձակայ քնակիչ հմտագոյն ստորագրելեաց ի սմին վկայագրի...³⁷: Դարավերջին վաղեւ էլ ավելի անխնամ ու անտեղ վիճակում է գտնվել. «Դարիս սկզբից այս վանքը անխնամ է թողնուած եւ այժմ այդտեղ խոզեր են պահում»³⁸: 1910 թ. կազմված Գանձակի վանական կազմանքների տեղեկագրում նշված է. «Այս խոջուս անապատը թեւ անցեալում ունեցել է կալածք, քայք այժմս չունի ոչ մի արդիւնաբերող կազմանք: Արցունի կառավարութիւնը դատով տարել է այս անապատին պատկանեալ անտառը, որ մտատրապէս հաշում են 800 դեքիտարին: Նորկայումս կան երեք հին խարխուլ սենեակներ: Երբեմն-երբեմն լինում են ուխտագնացութիւն»³⁹:

«Կազմեազերում եւ գրականության մեջ պահպանվել են վանքի եկեղեցու անվան մի քանի տարբերակներ: Ա. Եպիստոպոս Բարխուդարյանցը հաղորդում է, թէ եկեղեցին կոչվում էր Արեւիչեւ ասացալի անունով⁴⁰, իսկ վազմեազերում՝ Ար. Աստվածամային ու Ար. Աստուխ⁴¹:

Համեմատելով 18-րդ դարի վերջերին վերաբերող վանքի վիճակի նկարագրությունները այժմյան դրության հետ կարելի է ասել, որ այդ ընթացքում հուշարձանագիտութիւնը համարյա անփոփոխ է մնացել, միայն նկատվում են նոր ժամանակների մի քանի փոքրամակալ ավերումներ՝ ակնհայտորեն զանախոզութեան նպատակով:

Եկեղեցին երկթեւ ծածկի տակ անվան ծառնալ թափելի է, որի կիսաշրջանաձեւ թաղերը պահում են մեկ զույգ սյուները: Միակ մուտքը արեւմուտքից է: Ունի վեց լուսամուտ: Եկեղեցին կառուցված է համակ սրբատաշ քարերով, կրաշաղպիով: Արտաքին չափերն են՝ 12,30X10,20 մ: Լրակից ուրիշ 10 մ հարավ, արեւելք-արեւմուտք ուղղությամբ ձգված է միաբանական սենյակների շարքը: Թվով հինգ սենյակները եւ երկու միջանցքները թաղակապ

37. ՀՀԳԴԿԱ, ֆոնդ 53, ցուցակ I, գրք 2742, թիվ 18

38. «Գանձակի գալստ». նույն տեղում:

39. ՀՀԳԴԿԱ, ֆոնդ 56, ցուցակ II, գրք 775, թերթ 25:

40. «Արցախ», էջ 265:

41. ՀՀԳԴԿԱ, ֆոնդ 58, ցուցակ B, գրք 775, թերթ 25:

են: Ըստ սենյակներից մեկի ճակատին փորագրված արձանագրության դրանց կատարվել են 1712 թ.⁴² անմշակ քարերով, կրաշաղախով: Արտաքին չափերն են՝ 30,40x5,70 մ: Եկեղեցուց արեմուտոց գտնվում է թաղական դարպասի կիսավեր շենքը: Եկեղեցու հարավային պատի մեջ ազդեցված են մի խաչքարի երկու կիսված բեկորները: Ըստ ոճական ու գեղարվեստական առանձնահատկությունների ուսումնասիրության խաչքարը թվագրվում է 11-12 դարերով:

Գետաշեն գյուղի մտակայքում են նաև Մուրթունիս (Միդունիս) գյուղատեղին եկեղեցիով, Ար. Պանդալիոն մատուռը՝ Պանդ (Նեան գագաթին եւ այլն, քայց դրանց ավելի մոտ են հարեան գյուղերին (Կամո, Ազատ եւ այլն), ուստի դրանց նկարագրությունները կվերաբերի այդ գյուղերին:

1991 թ. խորհրդային Արցածրանի իշխանությունները համագործակցելով խորհրդային քանակի հետ Ջեռարկեցին զուտ հայաբնակ Գետաշենի բնակչության բռնագաղթեցման հրեշավոր գործը: Արդեն շուրջ երեք տարի (1988-ից սկսած) պաշարման մեջ գտնվող գետաշենցիները մոտս օրհասական կռվի մեջ: Ապրիլի վերջին սկսված գոյամարտը տեղեց մեկ շաբաթ: Իրենց կյանքը հայրենի հողին նվիրաբերեցին շատ հայեր: Բայց ուժերի հարաբերակցությունը խիստ անհավասար էր եւ իրագործվեց հայրենի բնօրրանից գետաշենցիների արտագաղթը: «Վերջին հայ բնակիչը գյուղը լքեց 1991 թ. մայիսի 7-ին»⁴³:

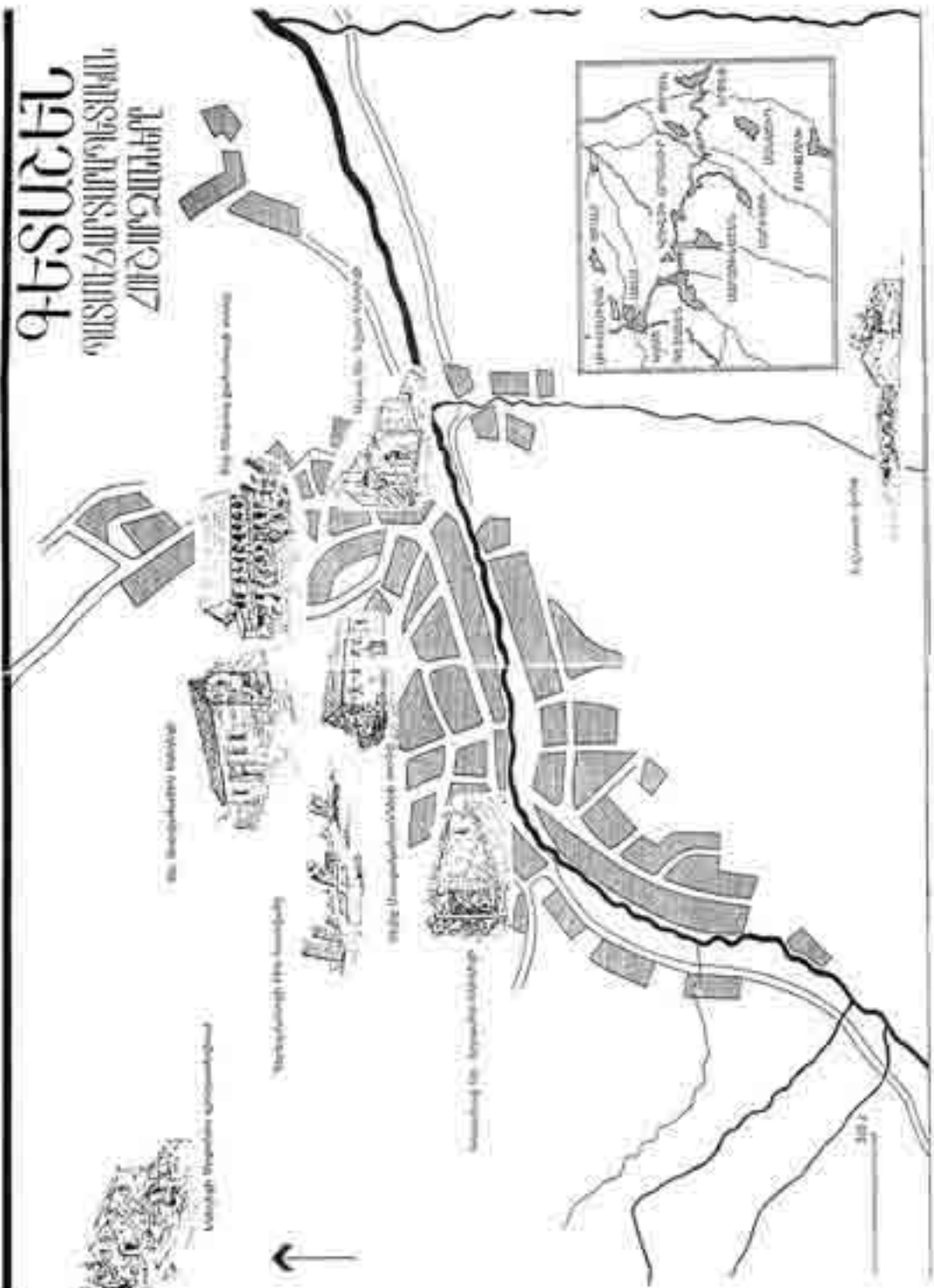
Հազարամյակներ զոյատեամ Գետաշենում պատմության մեջ առաջին անգամ մարեց հայ կյանքը: Բայց գետաշենցիների եւ համայն հայ ժողովրդի հոգում չի մարել հայրենի գյուղը նենց ու պիղծ թշնամուց ազատագրելու գաղափարը եւ վաղ թե ուշ Գետաշենի նվիրական հողը կվերադարձնի իր իսկական տիրոջը:

42. «Դիվան հայ վիմագրության», հ. 5, երևան, 1982, էջ 238: Պրակտիկ հրատարակված են թվով հինգ արձանագրություն: 1989 թ. մեր այնելության ժամանակ դրանք տեղում գտանք անփոփոխ դրությամբ: Վերձանություններն էլ անսխալ են ուստի նպատակահարմար չենք գտնում դրանց կրկնակի վերահրատարակումը (տես՝ «Դիվան...», էջ 237-238):

43. «Ռոբբաթ» շաբաթաթերթ, թիվ 18 (55), 10 մայիսի 1991թ.:

9-TSUCFL

THE UNIVERSITY OF FLORIDA

Известное исторически богатым и прославленным прошлым, село Геташен находится в центре Арцаха, на северном лесистом подножии хребта Мрав, в ущелье реки Кюрак (ныне Ханларский район Азербайджана).

В письменных источниках Геташен впервые упоминается в 1626г. по поводу нашествия грузинской армии с целью ограбления. А сохранившиеся на территории села многочисленные и разнообразные памятники материальной культуры доказывают, что поселение это существовало еще в раннем средневековье, а обнаруженные некоторые археологические предметы (черепки, бронзовые и др. предметы) относятся еще к предхристианской эпохе.

Из ряда документов 17-го века выясняется, что Геташен был резидентским жилищем меликов. В тот период особо известен был мелик Камаль. Под его руководством в 1777 г. в селе построена церковь Аваг св. Ншан.

Знаменательным для Геташена было произошедшее в 1767 г. следующее событие. Гандзакский шах Шахверди, под влиянием грузинского царя Иераклия, как-то ночью нападает на жилище геташенского мелика - Овсеп. Организовав вместе с отцом достойное сопротивление, при поступлении помощи со стороны односельчан, мелик Овсеп переходит в наступление. Разгромив и обратив персов в бегство, Овсеп не удовлетворяется достигнутым. Он со своим отрядом преследует врага до Гандзака и организует осаду города. Только спустя несколько дней, при посредничестве царя Иераклия, вмешавшегося по просьбе хана Шахвердия, мелик снимает осаду и возвращается в село Геташен невредимым.

В 1804 г. население Геташена пополнилось за счет армян-переселенцев из сел Джаберского уезда Акна, Хоторашен, Мхоз, Мец шен и др.

В 19-20 в.в. население Геташена непрерывно росло.

год	население
1850	1130
1860	1242
1873	1617

1883	1820
1899	1953
1905	2124
1908	3492
1914	5080

Параллельно с процветанием села, вокруг него образовались также ряд маленьких-спутниковых селений, как Мрдунис, Чилкин, Чрагидзор и Геран.

В предсоветские годы в Геташене действовало 18 мельниц, 5 маслобойных, 4 кузницы, 3 кожевенных и 6 сапожных мастерских. Посетивший село в конце 19-го века, епископ Бархударянц пишет: "В поселке процветают столярное, кузнечное, ювелирное, швейное, шорное, тележное, камнетесное, ткацкое, плотническое и др. ремесла".

История просвещения в Геташене уходит в глубь веков. Первая церковно-приходская школа была открыта еще в 1864 г. С 1886 г. в селе действовала казенная (государственная) школа, а с начала 1906 г. - также женское училище.

Из многочисленных историко-архитектурных памятников Геташена примечательны церкви св. Аствацацин (основана в 17 веке), Аваг св. Ншан (1677 г.) и Девичий монастырь (1749 г.), богатое хачкарами и надгробными камнями средневековое кладбище, которые датированы 1173, 1550, 1581, 1588, 1602, 1627, 1631, 1643, 1652, 1673, 1713, 1714, 1722, 1727, 1730, 1761 и др. годами.

Количество собранных с территории Геташена наскальных надписей, относящихся к периоду до конца 18-го века, превышает 70.

В ряду сохранившихся в селе памятников особое место занимают также жилые дома. Большинство из них - строения конца 19-го века.

В апреле 1991 года совместными действиями азербайджанских омоновцев и советской армии население Геташена подверглось насильственному переселению. Так, в тысячелетиями армянонаселенном Геташене впервые погасла армянская жизнь.

Guetashen - a village with rich historical and glorious past, is situated in the central part of Artsakh, on the north slope of wooden mountain range of Mrav, in the gorge of the river Klurak /now Khanlar district of Azerbaijan/.

Guetashen was mentioned in the chronicles in 1626 for the first time, when the georgian troops invaded village for sacking it. But the numerous and various monuments on its territory prove the existence of the village in the Middle Ages, moreover, some archeological objects /tiles, bronze objects etc/ belong to the period before the Christianity.

From the documents of the 17th century is clear that Guetashen was a residence for the meliks. The most famous was melik Kamal. In 1677 he built the Avag at.Nshan church. The date 1767 is memorable in Guetashen; georgian shakh Shahverdi, provoked by the georgian king Heraklia, attacked melik Hovsep's house in Guetashen. The latter at first succeeds, together with his father to resist, and then with the help of his villagers he defeated the persians. Unsatisfied with the result, the melik pursued the the enemy with his detachment up to Gandzak where he organized the siege of the city. After only some days upon the request of Shahverdy and the king Heraklias meditation the melik put an end to the siege and safely returned to his native Guetashen.

In 1804 the population of Guetashen was increased with the armenian refugees from the Tshrabert villages of Gharabagh province /Akana, Khotorashen, Mghoz, Mets Shen etc/.

In 19-20cc the population of Guetashen persistantly growed.

Date	Inhabitant	Date	Inhabitant
1839	603	1899	1953
1850	1130	1905	2124
1860	1242	1908	3492
1873	1617	1914	5080
1883	1820		

With the prosperity of the village after little villages appeared around it /such as Mrtsouris, Chilkin, Tshragidzor, Guyoran/.

Before the soviet years there were 18 mills, 5 creameries, 3 leather-processing and 6 shoe workshops. Bishop Barkhoudarian who visited the village at the end of the

19th century wrote: — carpenters, blacksmiths, jewellers, tailors, saddle and cart makers, masons, weavers, joiners are flourishing in my village.

Guetasben has an old history in education. The first church school was opened in 1864. From there was a state school and from 1906 the church school for girls.

The more notable in the numerous historical architectural monuments of Guetasben are st. Astvatsutsia church /founded in 17th century/, the Avag st. Nahan church /1677/, Kousanats anapat /1749/, Middle Ages cemeteries rich with khachkars and tombstones with the dates 1173, 1550, 1581, 1588, 1602, 1627, 1631, 1643, 1653, 1173, 1713, 1714, 1722, 1727, 1730, 1761 etc.

More than 70 inscriptions have been collected from Guetasben wich belong to the end of 18th century.

In the preserved monuments the dwelling houses, mainly built in the end of 19th century, have a particular place.

In April 1991, by the combined efforts of Azerbaidjan omoms and soviet army the population of Guetasben was forcedly migrated. So the armenian life in Guetasben which lasted for thousand years, brutally stopped.

Տէր Մեսրոպ Բանանա Տէր Գրիգորյանցը

Մեծածախի գյուղի տեղի երկրաբանական կայանից

Տեսարան գյուղի կենտրոնական բաղամասից

Սր. Աստվածածին եկեղեցուն հարդր քաղաքաւայր

Ավազ Ար. Նշան եկեղեցին և
Կենտրոնական հրապարակը

Կենտրոնական բաղանաւորից մեկը

Գետաշենի գետափամերձ փողոցներից մեկը

«Մատուրանց» տները

Դաշնակցական խաչատուր
Գաբրիելյանի տունը

Գյուղամիջի լիպան տուն

Բնակելի տան լուսամուտ

Նույն տան ճակատային մասը

Բնակելի տներից մեկը. 18-րդ դար

Միմայել հարյուրապետի տունը. 19-րդ դար

Բնակելի տուն

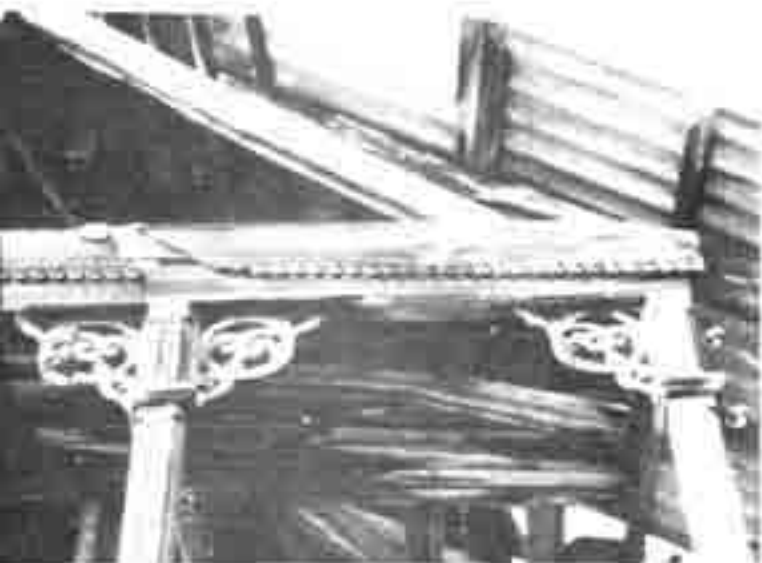
Մելիք-Մնացականյանների տունը

Դուռնից Գրիգորի տան ճակատային մասը

Ինչպե՞ս Գրիգորի տունը

Նույն տան փայտե
պատշգամբից հատված

Գյուղամիջին սալահատակված փողոցներից մեկը

Գետաշենի ութամյա դպրոցը

Գետաշենի
միջնակարգ դպրոցը

Ներսի խաչաբանդակներից մեկը

Ավագ Սր. Նշան եկեղեցին՝ արևմուտքից

Խաչքար՝ Հայրուհեան Զիրավարդի տան մոտ

Սր. Աստվածածինն եկեղեցու տեսքը հարավ-արեւելից

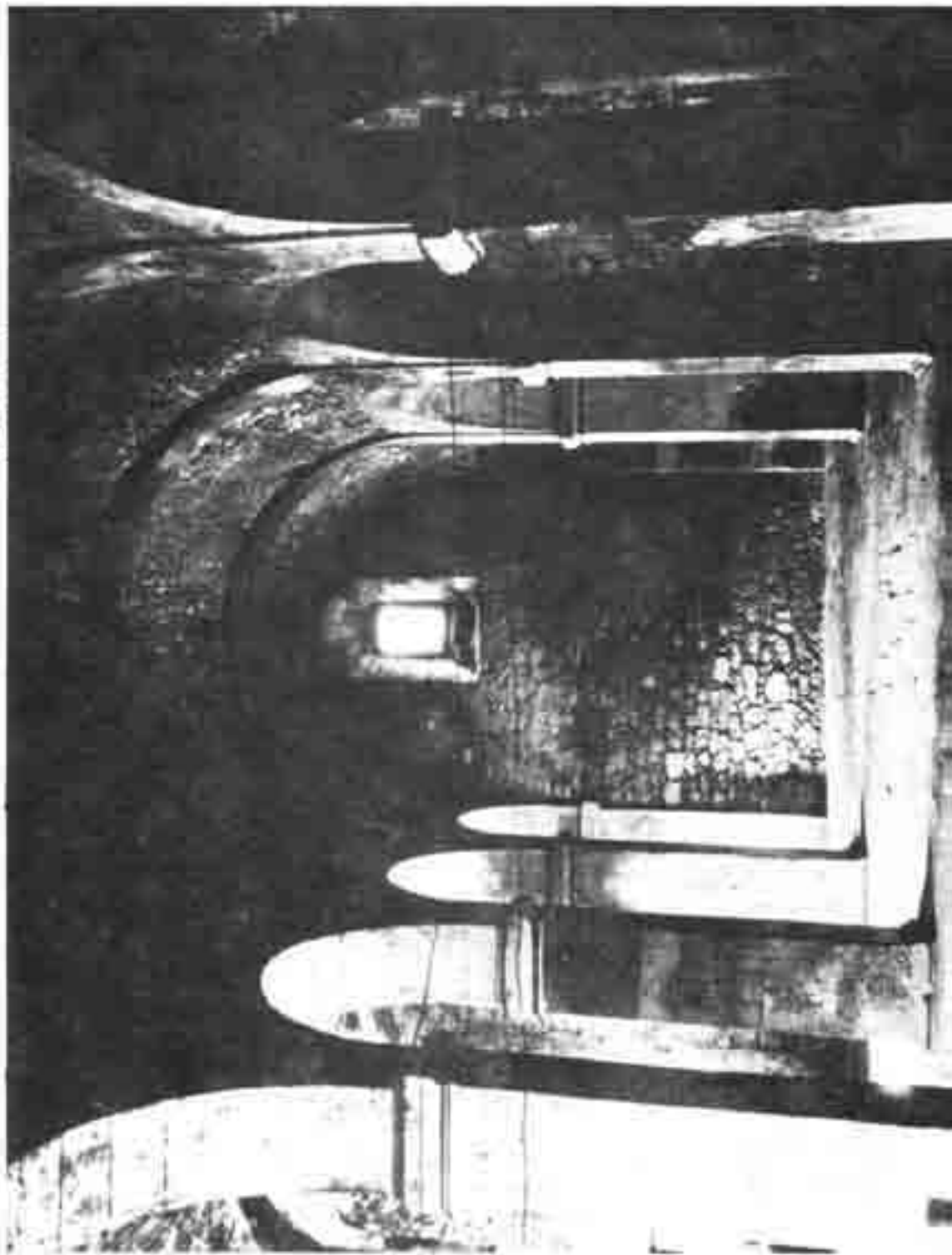

Սր. աստվածածին եկեղեցին արեւելից

Խաչաբանդակ Սր. Աստվածածին
եկեղեցու արեւելյան ճակատում

Մր. Աստվածածինն եկեղեցու ճեղքին տեսքը՝ դեպի արևմուտք

Մր. Աստվածածին եկեղեցու
ներքին տեսքը դեպի արեւելք

Տապանախար, 1851թ, ագուցված է
Սր. Աստվածամային եկեղեցու ներսում

եկեղեցու ներքին տեսքը
դեպի արևմուտք

Եկեղեցու մերձին տեսա՞րդ դեպի արևելք՝

Գերեզմանատան խաչքարերից, 16-րդ դար

Խաչքար, 16-րդ դար

Խաչքարի
մանրամաս

Խաչքար 158Իբ.

Խաչքար՝ գերեզմանոցի
որս մասում, 16-րդ դ.

Հատված խաչքարի ստորին մասից

խաչքար, 9-10-րդ դդ.

Խաչքար, 16-րդ դար

Խաչքար, 16-17-րդ դդ.

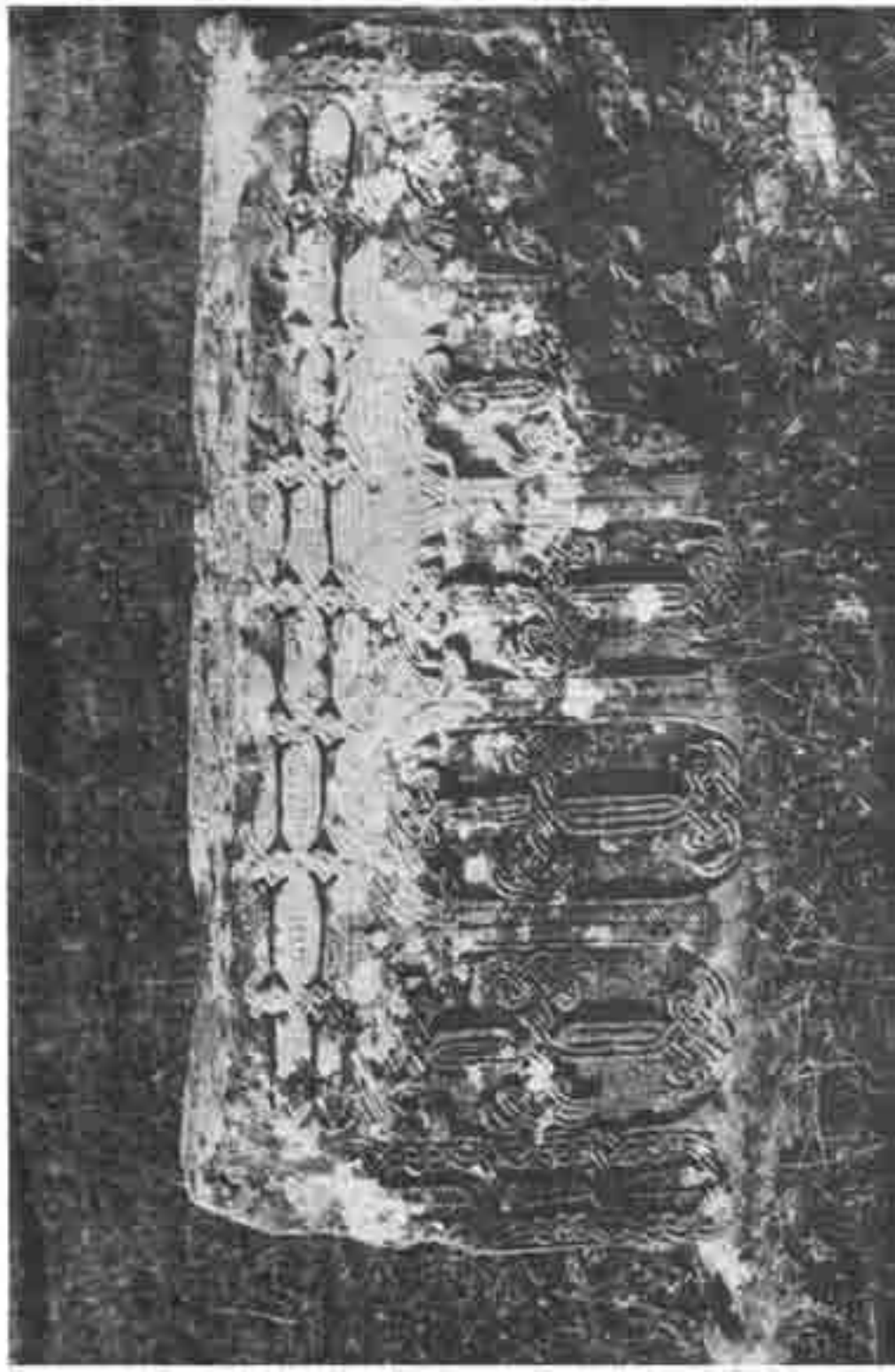
Խաչքար՝ գերեզմանատան հին մասում

Հատված խաչքարի ստորին մասից

Գերեզմանատան հին տապանաքարերից մեկը

Եղնասար վանքը հարավ-արեւմուտից

Եղնասար վանքի տեսքը հյուսիս-արեւելից

Խաչքարի քիզը ազուցված Եղևատար վանքի եկեղեցու հարավային պատի մեջ:

Եկեղեցու նույն մասում Խաչքարի մյուս քիզորը:

Եղնատար վանքի միաբանության շենքերից հատված

Վանքի Միաբանական սեկյակներից
մեկի շինարարական արձանագրությունը, 1712թ.

**Մուրբունիս (Մրցունիս)
գյուղատեղիի եկեղեցին**

Պանդասարի մատուռը

Ձիթի Բնակարանային Գլխավորումը ԿԵՂԵՄԱՐԳԵ

